

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

MARIUS MOGA

DECORUL
ÎN ARHITECTURA
POPULARĂ
ROMÂNEASCĂ
BĂNĂȚEANĂ

I

T I M I Ș O A R A 1 9 7 1

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

Marius Moga

Decorul
în arhitectură populară
românească bănățeană
.

I

T I M I Ș O A R A 1 9 7 1

<https://biblioteca-digitala.ro>

.



Intreprinderea Poligrafică „Banat”.
Timișoara Calea Aradului nr. 1/A,
Republica Socialistă România

Comanda nr. 202

Despre frontonul baroc

Stilpi de lemn din visag

Recunoaşterile şi cercetările etnografice făcute de Muzeul Banatului în ultimii ani, au dat la iveală o seamă de materiale care, împreună cu constatările şi observaţiile de teren, aruncă o lumină nouă asupra unor domenii ale artei populare româneşti din Banat, contribuind la o mai bună cunoaştere a acestora.

În această ordine de idei menţionăm în primul rînd arhitectura populară a românilor bănăţeni şi în mod special decorul acestei arhitecturi prea puţin cercetată şi în consecinţă insuficient reliefat în lucrările ce se ocupă de această problemă.

Cine va căuta să cunoască decorul arhitecturii populare româneşti bănăţene, bazîndu-se exclusiv pe materialul bibliografic, va constata că informaţiile referitoare la acest capitol se limitează, în principal, la un singur gen de decor, acela în relief de tencuială, care ar fi caracteristic caselor din pămînt şi cărămidă construită mai ales în sec. XX.¹

În ce priveşte decorul în lemn şi acel al caselor vechi de lemn, informaţiile lipsesc cu desăvîrşire, cu toate că materialele mai există în aşa măsură încît, după o cartare integrală a acestora, se poate trece chiar la o zonare a diverselor tipuri şi motive ornamentale.

Pornind de la această stare de fapt vom încerca să ridicăm cîteva probleme legate de decorul arhitecturii populare a românilor bănăţeni.

Facem acest lucru cu gîndul că dacă observaţiile personale, prin forţa împrejurărilor, pot fi discutate datorită complexităţii problemelor la care ele se referă, consemnarea unor realităţi legate de decorul caselor vechi de lemn reprezintă o contribuţie reală la cunoaşterea acestui capitol al arhitecturii populare româneşti în general şi scoate din anonimatul nedrept aportul ţăranilor români bănăţeni la dezvoltarea acestui decor.

¹ *Arta populară românească*, Bucureşti, 1969, p. 158.

DECORUL ÎN RELIEF DE TENCUIALA

Acest gen de decor, întâlnit cu precădere pe frontoanele înguste ale caselor dispuse paralel cu strada, indiferent de complexitatea pe care o are sau de elementele ce intră în componența lui se prezintă întotdeauna ca o compoziție decorativă centrată și îl întâlnim atît pe casele din pămînt și cărămidă cît și pe cele din lemn care au exteriorul tencuit.

Prezența acestui gen de decor pe casele de lemn este după părerea noastră un fapt ce trebuiește reținut deoarece poate contribui la stabilirea vechimii relative a acestuia.

Privind istoricește tehnica construirii caselor, este cunoscut că pe teritoriul țării noastre primul material folosit, a fost lemnul. După felul în care lemnul este folosit, distingem trei tehnici : a) nuiiele împletite lipite cu pămînt ; b) potici de asemenea lipite cu pămînt și c) birne de lemn dispuse orizontal. În Banat sînt cunoscute toate aceste trei tehnici de utilizare a lemnului.

În cursul vremurilor, aria de răspîndire a acestora a fost simțitor modificată de așa manieră încît, în diverse părți ale Banatului, unele dintre ele fie că au dispărut în întregime, fie că ni s-au păstrat numai în construcțiile anexe sau în părțile componente ale caselor de lemn și din pămînt : frontoane, coșuri de fum² și chiar pereți ce compartimentează interiorul caselor. La casele din pămînt și la cele din birne de lemn, părțile componente arătate mai sus sînt de multe ori făcute din nuiiele împletite sau din potici. Cum pereții caselor din nuiiele împletite sînt întotdeauna lipiți cu pămînt și cum această tehnică de folosire a lemnului este atestată istoricește ca fiind cea mai veche, nu credem că greșim afirmînd că decorul în relief de tencuială poate fi considerat cel puțin la fel de vechi ca și decorul în lemn. În orice caz ni se pare nefiresc ca utilizarea decorului în relief de tencuială luat în sine să fie căutată în afara mediului popular românesc. În fond elementele ornamentale ce intră în componența decorului în relief de tencuială întâlnit pe casele românilor bănățeni, ca origine se împart în două grupe : de proveniență folclorică și de influență străină. Ținem să subliniem că fiecare dintre aceste grupe poate exista independent, fără ca prin aceasta rostul și valoarea decorului pe care-l alcătuiesc să fie diminuate.

Grupul elementelor de origine folclorică este alcătuit dintr-o seamă de motive ornamentale care ar merita să fie amplu studiate și interpretate.

² Pe Valea Mureșului, în Banat, coșurile de fum sînt acătuite din cununi de lemn rotund dar și din potici.

Spunem acest lucru ținând seama de faptul că motivele ornamentale de origine folclorică ce intră în componența acestui decor sînt organizate pe suprafețele respective după niște criterii relativ riguros respectate. Amplasarea diverselor motive ornamentale în ansamblul compoziției poate sugera indicații prețioase referitoare atît la valoarea ce trebuiește acordată fiecăruia dintre ele, cît și la modificările pe care acestea le-au suferit în privința semnificației. În stabilirea valorii acestor motive ornamentale și a modificărilor aduse semnificației unora dintre ele nu poate fi nesocotită folosirea unor motive ornamentale ce sînt strîns legate de preocupările celui cărui il aparține casa. În Șanovița, lîngă Lugoj, motivul central pe casele țăranilor care făceau parte din corul satului este lira.³

Motivul ornamental cel mai des întîlnit în relieful de tencuială este pomul vieții reprezentat în două variante : pomul vieții cu rădăcinile în liber și pomul vieții în forma unui vas cu flori. Cea mai veche formă de reprezentare este aceea cu rădăcinile în liber. Acest lucru rezultă și din faptul că a doua variantă este numită de românii bănățeni nu numai „pană în hîrb“ ci și „blumenstock“ și „blumentopf“, fapt care arată în chip evident originea străină a acestei variante.

Pe multe frontoane întîlnim ambele reprezentări. În aceste cazuri aceea care are semnificația de pom al vieții este „pana în hîrb“ ea fiind plasată central. Prima formă nu mai are decît funcție decorativă. Spre această constatare ne duce nu numai plasarea primei forme spre sau chiar în colțurile de jos ale frontului dar și faptul că în aceste cazuri se renunță la redarea rădăcinilor.⁴

În multe cazuri decorul în relief de tencuială alcătuit cu precădere din motive inspirate din folclorul local îl găsim pe frontoane a căror conformație este evident barocă.

După părerea noastră acest „barockgiebel“ nu poate fi considerat ca o caracteristică a arhitecturii populare românești bănățene din următoarele motive :

1. Acest tip de fronton acopere mai multe zone etnografice și se întîlnește deopotrivă pe casele românilor ca și pe acelea ale altor naționalități.
2. Decorul în relief de tencuială îmbinat cu liniile curbe ale barocului arhitectonic are ceva din șablonismul care este străin artei populare românești în general.

³ Pe multe case motivul central este rozeta simbolizînd soarele, bolta cerească, ochiul lui Dumnezeu ș. a. Tot central era plasată pe casele celor care dețineau vreo funcție administrativă stema imperiului austro-ungar.

⁴ În satul Izvin au existat cu ani în urmă multe exemple în această privință.

3. Frontonul arhitectonic baroc nu-l găsim numai în arhitectura populară din Banat, aria lui depășește spre vest hotarele României.

În satele cu populație germană din Banat acest fronton apare, la case foarte probabil, în mod sporadic, chiar în primele două decenii ale sec. XIX. Spre mijlocul aceluiași secol liniile curbe ale barocului încep să se răspîndească aproape peste tot în satele șvăbești. Vor exista însă sate în care noul baroc pătrunde mai greu și unde chiar mai târziu este mai slab reprezentat.⁵

În lumea satelor românești din Banat acest tip de fronton apare mai întâi în construcția bisericilor de cărămidă care au fost ridicate la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX.⁶

În arhitectura populară românească liniile curbe ale barocului arhitectonic sînt folosite mai târziu, abia în ultimile trei decenii ale sec. XIX, căpătînd o răspîndire mai mare la începutul sec. XX. Pe casele din aceste perioade liniile curbe ale barocului se întîlnesc exclusiv pe frontoanele înguste, dispuse paralel cu strada. În ultimii 20 de ani s-a produs o modificare în utilizarea acestui „barokgiebel“ în sensul că el apare pe ambele frontoane înguste care de astă dată sînt dispuse perpendicular pe stradă. În această ultimă variantă de utilizare frontonul baroc nu se încadrează armonios în construcție, ba mai mult chiar distonează cu ansamblul. Remarcăm de asemenea că, în această nouă utilizare, frontonul baroc nu mai este însoțit de decorul în relief.⁷

Cu aceste cîteva constatări și observații făcute în legătură cu decorul în relief de tencuială evident că problemele pe care acesta le ridică nu sînt epuizate. Noi am enumerat doar cîteva, iar altele se vor ivi în chip firesc în cursul unei cercetări mai ample.

Pentru lămurirea integrală a prezenței elementului arhitectonic baroc în arta populară, aria de investigație și cercetare nu se poate limita la Banat pentru că acest tip de fronton depășește hotarul țării noastre, încadrîndu-se într-un spațiu mult mai larg.

În ceea ce privește motivele ornamentale care intră în componența decorului în relief de tencuială și a căror origine este de inspirație folclorică, cu tot izul de baroc pe care-l au, începînd cu contorsionările pomului vieții și încheind cu bogăția uneori exagerată, ele trebuiesc judecate și înțelese prin prisma caracterizării făcute de Lucian Blaga artei populare

⁵ Cea mai veche casă care avea acest fronton era din Lipova și a fost zidită probabil în primul deceniu al sec. XIX.

⁶ În Banat se cunosc aproape 100 biserici baroce, ridicate între 1770—1810.

⁷ Cel mai grăitor exemplu ni-l dă comuna Belinț.

create de românii bănăţeni în ansamblul ei : „stilul etnografic bănăţean are ceva din căldura, din pasiunea şi excesul barocului“, ⁸ fără a nesocoti însă faptul că pentru acelaşi autor accepţiunea ce trebuieşte dată terminilor de clasic şi baroc în arta populară este aceea de „moduri şi grade de complexitate în întrebuintarea unor motive care în fond nu sînt nici clasice, nici baroce, ci simplu populare“. ⁹

După părerea noastră ceea ce trebuieşte reţinut din decorul în relief de tencuială sînt tocmai aceste motive populare. Ele sînt acelea care aparţin integral artei populare româneşti din acest colţ de ţară şi care prin originea lor folclorică atestă încă o dată preocuparea străveche şi permanentă a ţăranului român pentru frumos. Varietatea acestor motive, chiar bogăţia exagerată uneori a acestor reliefuri în tencuială, nu fac decît să pledeze pentru acea fantezie creatoare de care meşterii populari au dat şi dau încă atîtea dovezi. Şi Banatul nu a dus lipsă nici de fantezie creatoare, nici de dragoste pentru frumos.

Această realitate este şi mai evidentă dacă, rămînînd tot în domeniul arhitecturii populare, ne vom referi la decorul în lemn în general şi mai ales la acela al caselor vechi de lemn.

DECORUL ÎN LEMN

În ce priveşte decorul în lemn, Banatul păstrează încă şi astăzi un material bogat care ilustrează în mod convingător folosirea şi existenţa tuturor categoriilor cunoscute în acest gen de decor.

Numărul mare al acestor materiale ne determină ca, deocamdată, pe lîngă semnalarea acestora şi cîteva consideraţiuni generale asupra arhitecturii lemnului din această parte a ţării noastre, să ne oprim asupra stîlpilor sculptaţi găsiţi într-un singur sat ce aparţine unei zone bine individualizată în ce priveşte decorul în lemn.

Este doar un început care prefătează acest capitol al arhitecturii populare româneşti bănăţene.

Vechimea arhitecturii de lemn în Banat este atestată de cîteva dovezi foarte grăitoare. Cît reprezintă în timp această vechime este greu de precizat doar pe baza materialului faptic deoarece construcţii de lemn, mai vechi ca sec. XVIII, nu avem în Banat, după cum nu avem nici din alte părţi ale României.

⁸ Lucian Blaga, *Barocul etnografiei româneşti*, în Banatul, I, 1926, nr. 1,

⁹ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Bucureşti 1969, p. 210.

În lipsa unor atari materiale care să se refere la vechimea arhitecturii populare bănățene, vom apela la alte dovezi care să confirme multiseculara vîrstă a acesteia.

Deosebit de importante în această privință ni se par a fi mai întii izvoarele scrise care amintesc arhitectura populară din această parte a României.

Cel mai vechi document care ne dă informații deosebit de prețioase datează din 1378.¹⁰ Este vorba de unul dintre actele ce se referă la o proprietate românească situată în vecinătatea vărsării văii Secaș în riul Caraș, nu departe de Oravița. De fapt prima mențiune a acestei proprietăți este din 1277 cînd apare numai sub numele Woya.¹¹

În documentele din sec. XIV care fac pomenire despre ea se întîlnesc două numiri Woya și Patak (Woya alio nomine Patak).

Despre această proprietate se știa precis că din anul 1339¹² se află în stăpînire deplină a fraților Ioan, Mihai și Nicolae, fiii lui Petru, fiul lui Timan de neam valah (de genere olacali).¹³ Cu prilejul reambulării acestei proprietăți în 1377, se enumără ca existînd aici 108 iobagi, o biserică construită parte din lemn și parte din piatră, o moară cu apa mînată de jos pe riul Caraș și 16 jugăre de pămînt (arabil, pădure și fînaț).¹⁴ Documentele care fac amintire despre această proprietate, pe lîngă precizarea originii române a celor trei frați, cuprinde și alte informații din care rezultă că numele de familie al acestor trei frați este Valea (Johannis de Woya)¹⁵ și că ei sînt băștinași pe această proprietate (ubi tunc ydem residenciam habuissent).¹⁶

Semnalarea unei biserici în sec. XIV într-un mediu curat românesc chiar dacă ea este construită parte din lemn, parte din piatră, pe lîngă faptul că dovedește în mod convingător vechimea arhitecturii populare românești în Banat, pentru istoria arhitecturii românești în general este, după cum arată învățatul clujan V. Vătășanu, „de un interes excepțional”.¹⁷

Pentru etnografia Banatului de o importanță deosebită este menționarea morii cu ciutură a cărei autohtonie nu poate fi discutată.¹⁸

¹⁰ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, Budapest 1882, vol. III. p. 136—151.

¹¹ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 4.

¹² Fr. Pesty, *O. C.*, p. 138.

¹³ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 138.

¹⁴ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 147.

¹⁵ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 143.

¹⁶ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 138.

¹⁷ *Studii și cercetări de istoria artei*, 1960, VII, 1, p. 283—284.

¹⁸ Fr. Pesty, *O. C.*, p. 147.

Un alt document a cărui importanță pentru cunoașterea arhitecturii populare bănățene este aproape egală cu a celui anterior datează din sec. XV și se referă la Opațița (sat situat lângă Deta). În sec. XIV când avem prima mențiune a acestei localități în lista dijmelor papale, satul aparține arhidiaconatului Timiș și anume părții „dintre Bîrzava și Timiș”.¹⁹

Documentul la care ne referim datat 10 nov. 1432, menționează la Opațița o biserică, oarecare case și fortificația menită să le apere.²⁰ Aceste construcții fiind din lemn și pământ se solicită papei aprobare ca ele să fie înălțate și reparate din piatră.²¹

Pentru noi deosebit de important este însă, pe lângă menționarea tehnicii de construcție în lemn, faptul că în document se face distincție clară, pe de o parte, între locuitorii bisericii și băștinași și, pe de altă parte, între băștinași și credincioșii lui Christos.²²

Menționarea acestor băștinași ca și a construcțiilor din lemn, bisericii și case, pot fi în mod evident legate de arhitectura populară bănățeană de lemn și de vechimea multiseculară a acesteia.

Vechimea tradiției arhitecturii de lemn la românii bănățeni este dovedită și de terminologia locală extrem de bogată²³ pe care o întâlnim și în cîmpie unde, în mare măsură, construcțiile de lemn au fost înlocuite cu cele de pământ și cărămidă. Existența unei atari terminologii nu poate fi explicată decît numai prin recunoașterea vechimii arhitecturii populare românești. În această ordine de idei vom aminti doar doi termeni: gang și îmblet. În unele părți ale Banatului prispa se numește „gang” sau „cong” evident de origine străină. Pentru aceeași parte a casei există însă termenul local „îmblet” a cărui vechime și origine nu mai trebuie arătate. Amintim doar că la casele șvăbești din Banat gangul apare abia în sec. XIX.²⁴

În sfîrșit un alt argument ce poate fi adus în sprijinul vechii arhitecturi de lemn este planul arhaic românesc al casei cu prispa parțială care acopere cea mai mare parte a Banatului. După unii cercetători limita vestică a ariei pe care întâlnim acest plan ar fi alcătuită de o linie ce unește

¹⁹ *Documente privind Istoria României, veacul XIV.*

²⁰ Koloman Iuhász, *Die Stifte der tschanader Diözese in Mittelalter*, 1927, p. 263—264.

²¹ *Idem, ibidem.*

²² Koloman Iuhász, *Die Stifte der tschanader Diözese in Mittelalter*, 1927, p. 263—264.

²³ *Arta populară românească*, București, 1969, p. 156—157.

²⁴ *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei — 1959—1961*, p. 164.

Aradul cu Biserica Albă.²⁵ Această linie nu mărginește însă și arhitectura de lemn deoarece o avem dovedită și la vest de ea.²⁶

Pînă aproape la mijlocul secolului trecut la românii din Banat arhitectura populară care predomina era aceea a lemnului. Aceasta în primul rînd datorită faptului că aria de răspîndire a arhitecturii lemnului se suprapune în general, cu aria marilor păduri care acopereau nu numai zonele deluroase dar și cea mai mare parte a cîmpiei.

Cît erau de mari acești codri în zona de cîmpie ne-o dovedește bunăoară obligația satelor ce țineau de cetatea Timișorii în timpul stăpînirii turcești. Una dintre sarcinile acestor sate, ce se găseau la vest de Timișoara pînă la frontiera actuală, era aceea de a tăia și transporta, din pădurile lor, lemnul necesar la întreținerea și repararea palisadelor.

Luptele dintre austrieci și turci, lucrările de canalizare, exploatarea bogățiilor Banatului din partea casei de Habsburg, mărirea suprafețelor agricole, toate acestea au contribuit la distrugerea pădurilor.

Edificator în această privință este atît pentru zonele de cîmpie cît și pentru deal și munte, jurnalul de călătorie al Împăratului Iosif II.²⁷

Urmare a acestei stări de fapt a fost declinul arhitecturii lemnului și începuturile dispariției ei. Evident că acest proces nu se desfășoară uniform pe întreg cuprinsul Banatului și nici nu afectează deopotrivă și simultan toate tipurile de construcții populare românești. Începuturile acestui proces nu pot fi puse însă mai devreme ca a doua jumătate a sec. XVIII.

Centralizarea tuturor datelor de arhitectura lemnului din Banat va reflecta cît se poate de clar acest proces, arătînd că ultima categorie de construcții țărănești cuprinse de această transformare este a caselor de lemn.

Informațiile pe care ni le dă Grisellini cu privire la casa românului bănățean din a doua jumătate a sec. XVIII, ar părea să infirme cele de mai sus prin faptul că el menționează doar casa făcută din pămînt, paie și trestie și aceea din nuiiele împletite, care după acest autor ar fi general valabile pentru românii bănățeni de la șes, deal și munte.

Cu toate că Grisellini a străbătut o bună parte a Banatului nu numai șesul, credem că cele consemnate de el referitor la casa țăranului român nu pot fi socotite integral valabile. Este greu de crezut că în a doua jumătate a sec. XVIII, casele în districtele Caransebeșului, Mehădiei sau chiar

²⁵ *Idem*, p. 157.

²⁶ Jebel, Macedonia, Giera, sînt doar trei exemple care resping această delimitare.

²⁷ *Banatul de altădată, Studii istorice*, vol. I. — Timișoara 1944, p. 8—99; 102—103.

în părțile Lipovei, Bocșei, Oraviței, Lugojului să fi fost din nuiiele împletite și cu atât mai puțin din pământ, ca apoi, în secolul următor, locul lor să fie integral luat de casele din birne de lemn, dintre care unele să ni se păstreze pînă în zilele noastre.

Tehniciile enumerate de Griselini, sînt valabile pentru toate satele de coloniști nu însă și pentru satele românești. Am da doar un exemplu. Satul Șarlotă, sat de coloniști șvabi, a avut toate casele construite în tehnicile date de Griselini, în schimb, în satele românești din vecinătatea Șarlotei, toate casele vechi erau din birne de lemn și unele dintre aceste case văzute de noi acum 20 de ani, aveau vechimea de 150—200 de ani.

Acceptînd ca veridică afirmația lui Griselini se pune în mod firesc întrebarea cum de s-a păstrat terminologia locală a arhitecturii lemnului chiar și la cîmpie? Ne este greu să credem că măiestria țaranului român bănățean remarcată de străini a fost însoțită în sec. XIX.

Generalizării consemnărilor lui Griselini pentru întreg Banatul îl este după părerea noastră potrivnic și decorul caselor vechi de lemn din Banat, mai ales în zonele de deal și cîmpie, care în trecut trebuie să fi fost mult mai răspîndit decît astăzi.

Începuturile acestui decor sînt greu de stabilit numai cu ajutorul materialului faptic. După părerea noastră el trebuie să fi apărut aproape concomitent cu arhitectura lemnului. Preocuparea permanentă pentru frumos reflectată în toate domeniile artei populare nu poate să fi rămas străină arhitecturii țărănești. Este greu de crezut ca decorul caselor vechi de lemn ale românilor bănățeni să nu apară decît tîrziu și eventual datorită unor influențe externe.

Decorul caselor vechi de lemn nu poate fi înțeles din toate punctele de vedere decît în ansamblul domeniilor artei populare. Contingentele pe care acesta le are cu textilele, țesăturile și sculptura în lemn în general nu pot fi socotite atunci cînd vrem să stabilim vechimea acestui decor.

Există o similitudine așa de mare în decor încît prin forța lucrurilor se impune ca un criteriu în stabilirea vechimii. Am spune chiar mai mult și anume că forma primară a motivelor ornamentale o găsim în lemn și nu pe textile sau țesături. Compararea tuturor motivelor ornamentale întîlnite în decorul caselor vechi de lemn cu acelea întîlnite în alte domenii ale artei populare va duce la concluzia care să corespundă în mod real cu această similitudine.

Lipsa informațiilor directe ca de altfel și tăcerea călătorilor străini nu pot fi argumente categorice care să pledeze împotriva vechimii multi-seculare a acestui decor.

Construcțiile țărănești din lemn, indiferent de destinația pe care o au, cuprind în ansamblul lor o seamă de elemente arhitectonice asupra cărora meșterii de lemn intervin adeseori scoțindu-le în relief cu ajutorul ornamentelor cioplite sau sculptate. O atenție deosebită în această privință se acordă casei.

Dintre elementele arhitectonice ale casei stîlpii sînt de cele mai multe ori decorați. Ei reprezintă în general cel mai valoros material artistic și tot ei reflectă în cea mai mare măsură specificul local al unei zone etnografice chiar în cazul cînd îi întîlnim la un tip de casă cu o arie de răspîndire mai mare decît zona respectivă.

Așa cum aminteam mai la început, Banatul mai păstrează încă, pe aproape întreg întinsul lui atît la casele vechi de lemn cît și la unele mai noi sau chiar la construcții anexe, astfel de stîlpi.

Spre deosebire de alte provincii istorice unde stîlpii ciopliți se păstrează mai bine în zonele mai înalte, în Banat îi întîlnim în cîmpie și la deal, respectiv acolo unde odinioară se întindeau codrii de stejar.

Stîlpii ciopliți pe care-i găsim la casele vechi de lemn din Banat, pot fi împărțiți în mai multe tipuri, distincte între ele prin construcție și ornamentală, acoperind fiecare o arie mai mare sau mai mică.

Datorită acestei stări de fapt în cele de mai jos vom insista în mod deosebit asupra unui tip din zona Lugojului, tip pe care atît construcția cît și ornamentală ne îngăduie să-l considerăm ca reprezentînd cea mai simplă formă a stîlpilor bănățeni.

În prezentarea acestui tip de stîlp ne vom referi cu precădere la acei consemnați în satul Visag. **Facem aceasta din două motive :**

1. aci se păstrează un număr mare de stîlpi ciopliți ;
2. în prezent la Visag nu mai sînt meșteri de lemn care să execute astfel de stîlpi.

Satul Visag este situat la cca. 18 km. sud-vest de Lugoj, pe cele două maluri ale apei Visag, afluent al Temesinei, întinzîndu-se și pe pantele dealurilor ce încadrează amintita vale.

Într-o hotărnicie din 1369 este amintit „*rivulus Viszak*“²⁸ ca aparținînd teritoriului dependent de comitatul Timiș.

Prima pomenire a satului Visag — în document „*Vizak*“ este din 1578 și o găsim într-o scrisoare a sultanului Murad adresată voievodului Bathory.

Aproape un secol mai tîrziu, în 1650, Visagul — de astă dată *Vizágh*, — este menționat împreună cu alte sate ca fiind proprietate *erarială*.

²⁸ Fr. Pasty, O. C., vol. III, p. 91.

La sfârșitul sec. XVII îl vom întâlni pomenind de Marsigli, iar inscripția din 1717 dă satul *Vischni* ca aparținător districtului Caransebeș menționind că are 54 case.²⁹

Visagul este situat într-o zonă care odinioară a fost acoperită de codri de stejar. Ultima relicvă a acestor codri, falnicul stejar de la Duboz, declarat tardiv monument al naturii, a dispărut și el.

În ce privește arhitectura populară, zona Lugoșului de care ține **Visagul**, aparține ariei de răspândire a casei vechi de lemn cu prispa parțial retrasă.

Populația satului este în întregime românească.

Vecinătatea codrilor au făcut ca în trecut toate construcțiile din acest sat să fie de lemn, având prispele prevăzute cu stâlpi ciopliți. Astăzi acești stâlpi se mai păstrează la aproape 100 de construcții.

Ca formă stîlpilor ciopliți din Visag sînt în patru dungi și au secțiunea pătrată.

Exemplele pe care le-am consemnat aparțin la 15 construcții și cuprind toate motivele ornamentale pe care le întâlnim la acest sat permițîndu-ne astfel formularea unor concluzii generale valabile legate atît de decor cît și de construcția acestora.

În ce privește amplasarea decorului trebuie să subliniem în primul rînd faptul că el nu acoperă decît o mică parte din suprafața stîlpului, ținînd seama de faptul că la stîlpilor consemnați decorul se întinde pe 17 pînă la 57 cm., rezultă că în medie suprafața afectată acestuia reprezintă a șasea parte din stîlp.

Decorul este plasat întotdeauna deasupra pălimarului, deci aproximativ în partea centrală a stîlpului, pe toate fețele.

Motivele ornamentale pe care le întâlnim sînt exclusiv geometrice, realizate prin cioplire și mai rar prin sculptare și scrijelare.

Motivistica este alcătuită din cuburi, romburi, trunchiuri de piramidă cu vîrfurile retezate, dispuse etajat, trunchiuri de con cu marginile concave despărțite între ele, cînd se succed, prin șanțuri crestate, dinți de lup, briuri în relief etc.

Construcția stîlpilor de la Visag se caracterizează în general prin lipsa marcării capitelului și a bazei. Aceasta se datorește în primul rînd faptului că stîlpul este considerat ca atare de la „bulvan” pînă la „cunună”.

Partea inferioară a stîlpilor de la Visag fiind în majoritatea cazurilor acoperită de pălimar, iar decorul începînd chiar din partea superioară a pălimarului, marcarea bazei nu mai este posibilă.

²⁹ Fr. Pasty, O. C., vol. II, p. 283.

În partea superioară, stîlpii ciopliți de la Visag sînt prevăzuți de cele mai multe ori cu „mini“ ce încadrează o bună parte din înălțime. Decorarea acestor „mini“ cu creștături poate explica în parte lipsa capitelului. S-ar putea spune că „mîinile cioplite cu creștaie“ înlocuiesc capitelul coloanei clasice. Această înlocuire a capitelului prin adăugirea unor piese cioplite, sculptate sau traforate este foarte frecvent întîlnită în Banat și la alte tipuri de stîlpi.

Că într-adevăr această lipsă a marcării capitelului și bazei este o caracteristică generală a acestor stîlpi ne-o dovedesc exemplarele care nu au mini în partea superioară și nici nu sînt jos acoperite de pălimar. Și la acestea decorul este doar la mijlocul stîlpului iar marcarea capitelului și a bazei lipsește.

Numărul relativ mare al stîlpilor ciopliți ce se mai găsesc la Visag, cu toate că și aci transformările pe care le suferă arhitectura populară se văd la tot pasul ne îndreptătesc să-i socotim ca o caracteristică a casei românilor bănățeni din aceste părți.

Aria de răspîndirea acestui stîlp cioplit fără marcarea capitelului și a bazei, cu decor pe o porțiune redusă a fusului amplasat aproximativ în partea centrală a stîlpului acoperă o bună parte din nord-estul Banatului legîndu-se de sud-vestul Transilvaniei unde întîlnim de asemenea acest tip.³⁰

Contactul permanent și legătura nemijlocită ce a existat din totdeauna între Banat și Hunedoara este oglindită de altminteri și în alte elemente ale arhitecturii populare românești bănățene.³¹

În sprijinul ariei de răspîndire a acestor stîlpi credem că pledează în bună măsură și motivistica folosită în decorarea lor.

Diversele motive ornamentale întîlnite pe stîlpii ciopliți de la Visag ca de altfel și organizarea acestora nu le întîlnim numai în arhitectură.

Aceleași motive și aceeași organizare a lor și pe alte obiecte de artă populară realizate fie prin aceeași tehnică a cioplitului fie prin sculptură sau chiar țesut.

Motivul de bază al cunoscutei coloane infinite, motiv caracteristic pentru un alt tip de stîlpi ciopliți din Banat se întîlnește în cea mai completă formă a coloanei pe vechi covoare ale românilor bănățeni inclusiv pe acele din Banatul jugoslav.

³⁰ *Arhitectura populară românească, regiunea Hunedoara*, 1956, p. 32, casa din Ponor are stîlpii ca cei din Visag.

³¹ „Filigoria“ hunedoreană o găsim în Banat de la Mureș pînă la sud de Lugoj.

Pentru motivistica stîlpilor de la Visag cele mai elocvente analogii ni le oferă furcile de tors din nord-estul Banatului.

Nu este lipsit de semnificație faptul că și pe furcile de tors motivele analoage celor de pe stîlpi sînt amplasate tot aproximativ la mijloc, alcătuind ornamentul central.

Prezența acestor motive pe alte categorii de materiale pledează pentru unitatea artei populare a românilor bănățeni, demonstrînd că originea acestor stîlpi trebuie căutată în aria pe care ei se întîlnesc.

Ca mărime stîlpii din Visag corespund intru totul vechilor case de lemn, înălțimea lor fiind cuprinsă între 155—219 cm.

Grosimea acestui tip de stîlpi nu depășește decît în rare cazuri 10 cm. ceea ce poate fi considerată o caracteristică generală pentru această formă.

În trecut, Visagul nu a avut meșteri de lemn. Casele de aci erau construite de meșteri din Sacoșul Mare, situat în vecinătatea imediată a Visagului. De la Sacoșul Mare, an de an, în cursul vremurilor porneau cei pricepuți în înălțarea caselor spre satele din jur, ducînd cu ei și măiestria ciopririi cu „crestăie“ a stîlpilor de la „tîrnațuri“ redînd aidoma ceea ce întîlnim în satul lor.

Spunem acest lucru deoarece nu există nici o deosebire între motivele ornamentale și organizarea acestora întîlnite în satele respective.

Vechimea acestui tip de stîlp, pe baza materialului faptic existent, este greu de priceput. Vom încerca cu alt prilej să răspundem în limita posibilului și la această întrebare firească. Că ea nu este de dată recentă și că depășește în orice caz cu mult sec. XIX —, ne-o demonstrează una dintre cele mai vechi case din Sacoșul Mare, casa de lemn cu prispa parțial restrînsă de la nr. 379 care a fost a Mariei Magheț.

Refăcută în cursul anilor de mai multe ori, după cum ne arată diversele piese arhitectonice, prispa avea inițial cinci stîlpi prevăzuți în partea superioară cu „mîni“ frumos arcuite și acoperiți în partea inferioară de pălimar. Dintre vechii stîlpi nu se mai păstrează decît unul ornamentat cu alternanță de cuburi și romburi. Scrijeliturile în cruce pe cele patru fețe ale cuburilor și dinții de lup de la extremitățile romburilor care încheia decorul se integrează frumos în ansamblu. Este unul dintre cei mai vechi stîlpi întîlnit pînă acum de noi în aceste părți.

În forma actuală casa amintită are o vechime ce depășește un secol și jumătate și confirmă prin aceasta păstrarea unei tradiții seculare în ce privește atît motivistica întîlnită pe acești stîlpi cît și forma lor.

Că într-adevăr stîlpul fără marcarea capitelului și a bazei este o caracteristică a ariei pe care am amintit-o mai sus ne-o confirmă realitățile constatate în vestul imediat al acestei arii, zona Buziașului și nu numai aceasta.

Aci în plină cîmpie întîlnim unii dintre cei mai frumoși stîlpi ciopliți din Banat care pot sta indiscutabil alături de creațiile similare din țara noastră.

Spre deosebire de stîlpii din partea nord-estică a Banatului cei din zona Buziașului sînt ornamentați pe întreaga suprafață a lor de așa fel încît sînt scoase în evidență cele trei părți componente : capitel, coloană și bază.

Grija în redarea celor trei părți componente se remarcă foarte clar chiar și pe stîlpii prevăzuți cu „mîni“.

Dacă înălțimea acestor stîlpi este aproape aceeași ca și a celor de la Visag și Sacoșul Mare în schimb grosimea este de cca. 15 cm. ceea ce le conferă o mai mare masivitate. Această masivitate este însă în parte atenuată de motivul ornamental frecvent întîlnit pe acești stîlpi : motivul de bază al coloanei infinite.

Aria de răspindire a acestui tip de stîlpi acoperă o parte din cîmpia bănățeană și trece și în părțile deluroase din sudul acesteia.

În sprijinul acestei afirmații vom aminti doar fugitiv cîteva dovezi care pledează în același timp și pentru vechimea multiseculară a acestora.

Una dintre interesantele și frumoasele biserici de lemn din Banat, biserici care-și așteaptă de multă vreme cercetătorul competent care să abordeze deopotrivă problemele pe care aceste opere de artă ale arhitecturii populare le ridică, este biserica din Iersig.

Cel care s-a ocupat ³¹prima dată de această biserică, regretatul Ioachim Miloia, un îndrăgostit de aceste monumente, consemnînd stîlpii ciopliți de le cerdacul acesteia menționa că ei sînt identici cu cei ai caselor din Iersig. ³² Cei patru stîlpi ce se mai păstrează și astăzi la amintita biserică sînt un grăitor exemplu de felul în care meșterul căuta să dea suplețe stîlpului cu ajutorul decorului. Biserica de la Iersig datează din sec. XVIII.

În plină cîmpie, de la Dragsina, menționăm un stîlp a cărui analogie cu cei ai bisericii din Iersig nu mai trebuie subliniat.

Din același secol al XVIII datează și biserica de lemn din Cebza, fostă mănăstire, la care același Ioachim Miloia amintește lapidar prezența a patru stîlpi împodobiți cu largi crestături. ³³ Din păcate ultima restaurare a acestui valoros monument de arhitectură populară a făcut să dispară singura dovadă în privința utilizării stîlpilor ciopliți și în acest sat. Vechile fotografii ale cerdacului acestei biserici confirmă consemnarea lui Miloia

³² *Analele Banatului*, IV, 2—4, 1931, p. 116.

³³ *Idem*, p. 121.

fără a ne permite însă stabilirea motivelor ornamentale de pe stilpi. Pe baza fotografiilor de care dispunem se poate preciza că stâlpii bisericii de lemn din Cebza erau ornamentați pe întreaga porțiune dintre pâlmar și cunună.

La casele din sat nu se mai păstrează nici un stîlp cioplit datorită faptului că în 1912 Timișul rupind digul a distrus cea mai mare parte a caselor. Singurul indiciu referitor la utilizarea stîlpilor ciopliți aici este uşoara cioplire a muchiilor, cioplire care afectează şi astăzi numai porţiunea dintre pâlmar şi cunună deşi pâlmarul nu mai există ci numai baza orizontală ce leagă stâlpii între ei şi care aici se numeşte „verghină”.³⁴

Atît la Visag cît şi în părţile Buziaşului întîlnim destul de rar stâlpi adosați, ornamentați cu aceleaşi motive ca şi cei de la prispă.

Majoritatea caselor din aceste părți fiind tencuite şi pe dinafară, acest gen de stilpi nu-şi găsesc o mare utilizare.

Cele cîteva exemplare consemnate la Visag şi Berini ne arată că erau folosiți atît la case cît şi la „cleturi” (magazia de alimente şi obiecte casnice). Spre deosebire de Visag, în părţile Buziaşului, stâlpii adosați sînt ornamentați uneori pe toate trei feţele libere.

Cu tot numărul mare de stâlpi decorați cu „crestăie” pe care Visagul îi mai păstrează pînă în zilele noastre, meşterii de astăzi nu-i mai îndobesc cu crestături. După declarația unuia dintre meşterii de astăzi, ultimul care se îndeletnicea cu ornamentarea stîlpilor de lemn de la case a murit în urmă cu aproape şaptezeci de ani. Şi cu toate acestea meştesugul ornamentării lemnului cu „crestăia” nu a dispărut din Visag. Stau mărturie în această privință frumoasele cruci de lemn care mai împinzesc şi astăzi cimitirul satului. Numărul mare al acestora, — peste două sute de morminte dintre care unele din 1969—1970, au astfel de cruci, — este cea mai grăitoare dovadă a mărturiei cioplitorilor în lemn din Visag. Spre deosebire de casă a căror decor este relativ modest, crucile de lemn, indiferent de dimensiunea lor, în majoritatea cazurilor, au ornamentată cu crestături aproape întreagă suprafață.

Bogăția de decor de pe aceste cruci ne face să credem că stâlpii de lemn ornamentați cu crestături pe care-i întîlnim astăzi la casele din Visag, cu toată individualizarea lor evidentă, reprezintă de fapt cea mai simplă formă şi ultima a acelor care odinioară trebuie să se fi întîlnit la casele din această parte a Banatului.

³⁴ Meşterul Petru Tauser (român) în vîrstă de 74 ani nu a lucrat stilpi decît cu muchiile uşor cioplite.

Crucile de lemn din Visag, păstrătoare a meșteșugului ornamentării lemnului cu „crestăie“ nu sînt singurele în părțile bănățene ale țării noastre. Asupra acestora ca de altfel și asupra stilpilor de case din alte părți decît Visagul, amintiți doar fugitiv se cuvine să revenim cu alt prilej. O facem cu gîndul că prin aceasta aducem o contribuție modestă dar necesară la cunoașterea mai bună a artei populare a românilor bănățeni.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Verzeichnen einiger festgestellten Tatsachen, während mehrerer Erkennungsreisen durch das Banat, erlaubt dem Verfasser einige Probleme zwei Verzierungsweisen der Volksarchitektur der banater Rumänen: betreffend die Stuckatur und die Holzverzierung, zu erörtern.

Bezüglich der Stuckatur, rechnet der Verfasser, dass den banater Rumänen die Verzierungsmotive folklorischer Herkunft, als eigen angerechnet werden dürfen.

Der Barockgiebel der zusammen mit der Stuckatur auftritt, kann jedoch nicht als charakteristisch für die rumänische Volksarchitektur angesehen werden, da seine Ausbreitzungszone das Banat überschreitet, und auch bei den Schwaben, Serben, Bulgaren, als auch bei den Rumänen nachgewiesen werden kann.

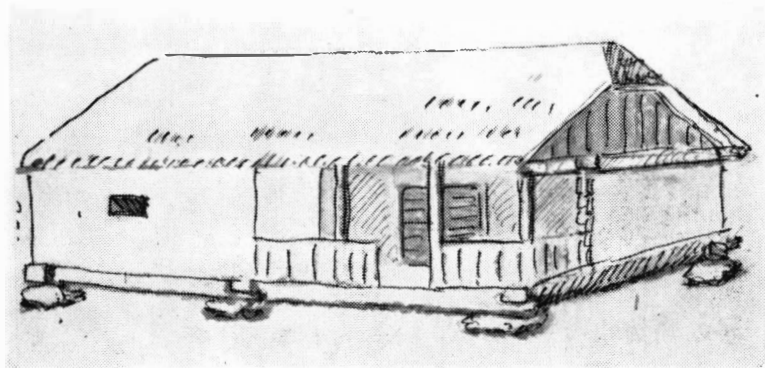
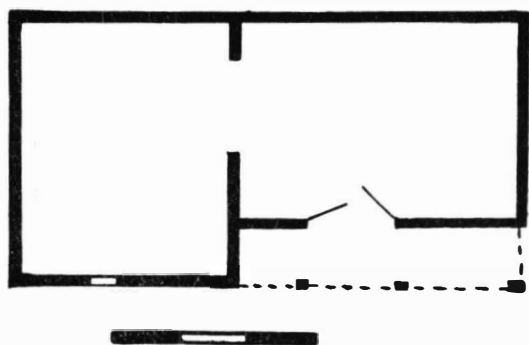
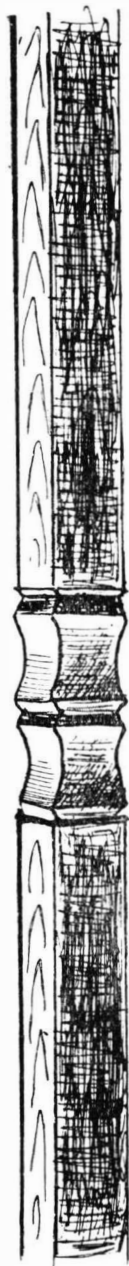
Bezüglich der Holzverzierung — sich auf Urkunden verlassend die die rumänische Volksarchitektur schon im XIV—XV Jahrhundert erwähnen — glaubt der Verfasser, dass diese, trotz der Meinungen einiger Verfasser, ihr Alter vor dem XIX. Jhdt. hat.

Anschliessend wird ein Pfostentyp, ohne Markierung des Kapitäls und einer Basis, die charakteristisch einer Zone des Kreises Timiș ist, besprochen.

Die meisten Stücke dieses Typs stammen aus einer einzigen Ortschaft, Visag, neben Lugoj.

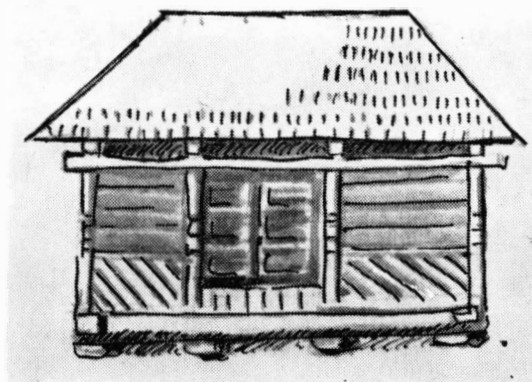
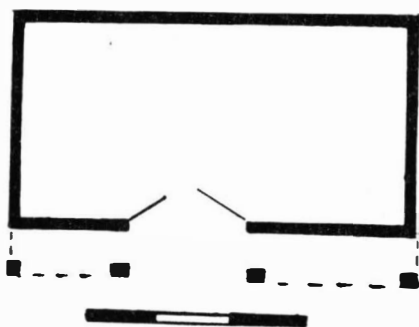
Îlustrații

Toate desenele și releveele cuprinse în planșele ce urmează au fost executate, după materialul original, de *Nicolae Tăranu*, restaurator principal la Secția de etnografie a Muzeului Banatului, căruia îi exprim toate mulțumirile și pe această cale.



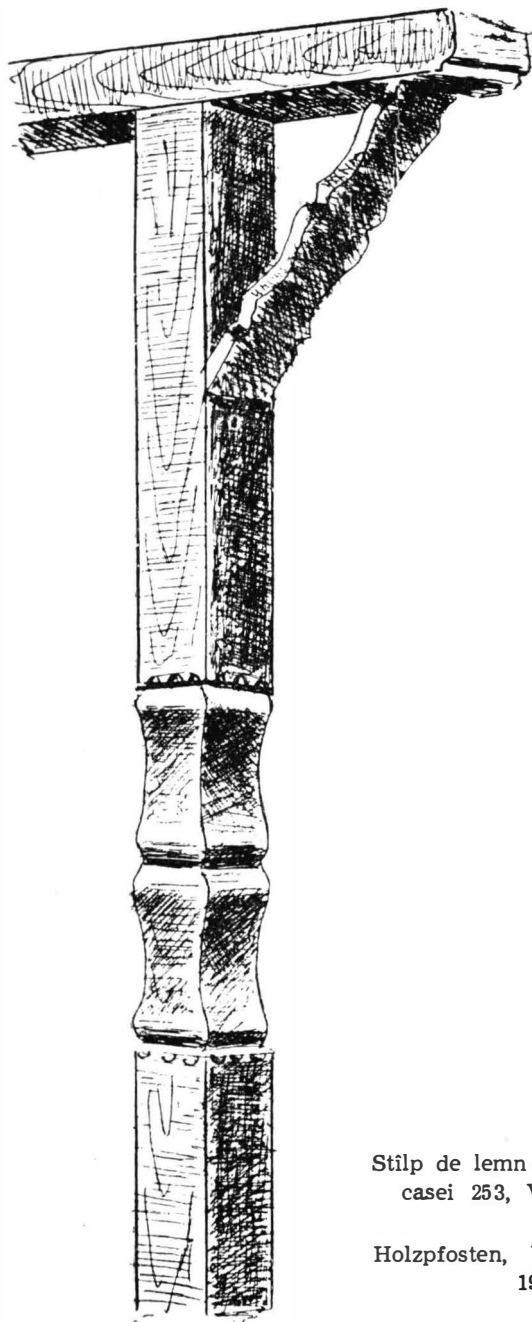
Stilp de lemn de la „clet“. Visag, nr. 29, — începutul sec. XX.

Holzpfosten, Visag Nr. 29, Beginn des XX. Jhdts.



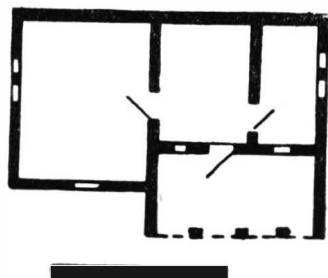
Stilp de lemn de la „clet“. Visag, nr. 343, —
sec. XIX.

Holzpfosten, Visag, Nr. 343, XIX. Jhdt.



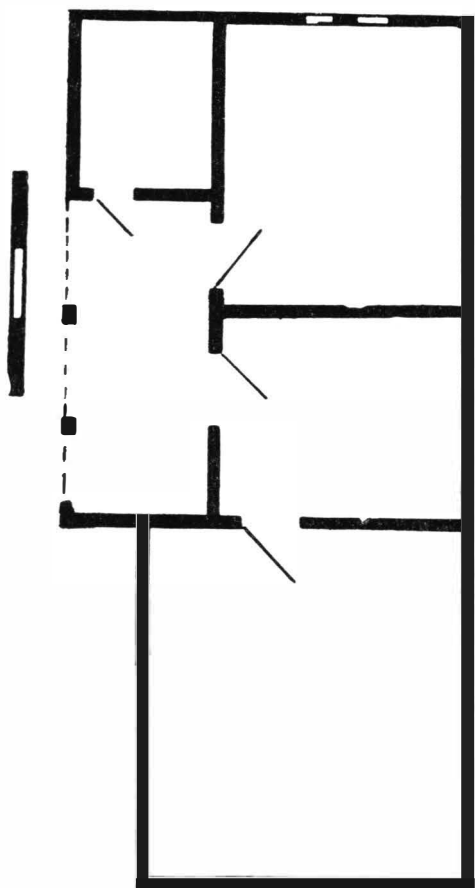
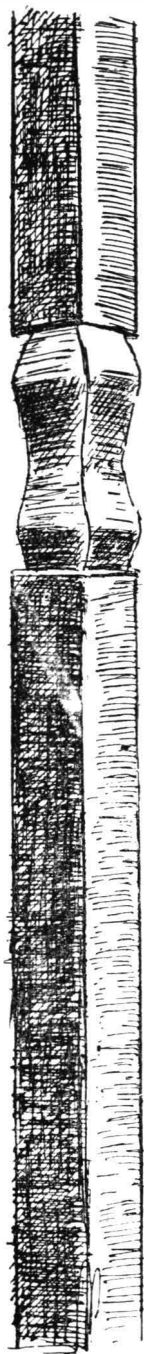
Stilp de lemn de la „tîrnațul“
casei 253, Visag — 1924

Holzpfosten, Visag, Nr. 253,
1924.



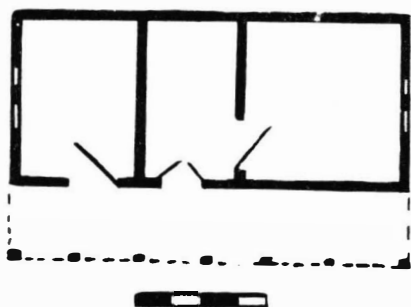
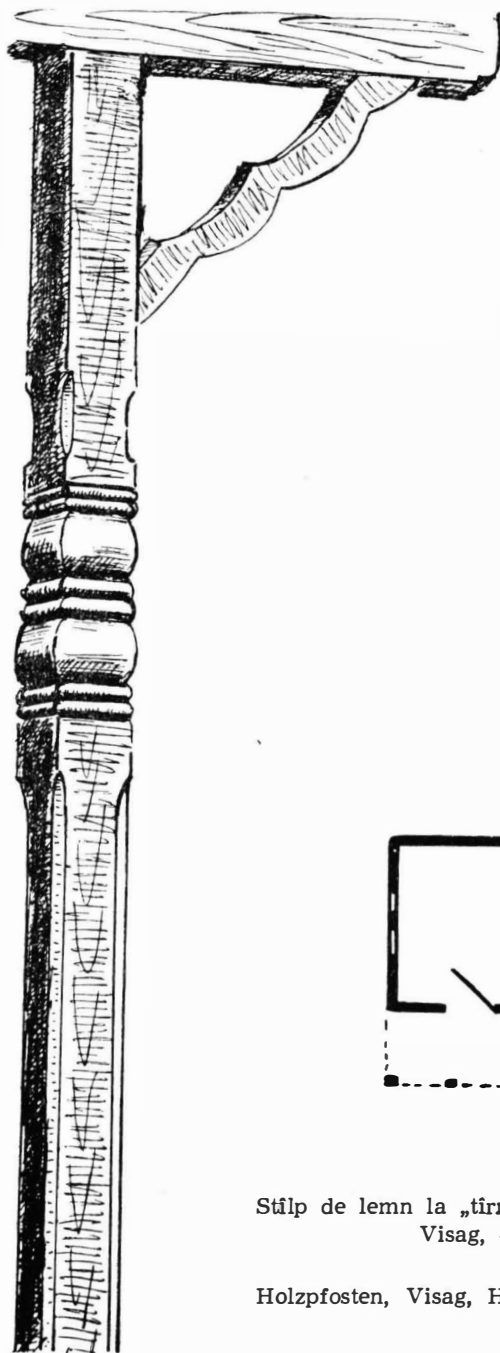
Stîlp de lemn la „tîrnaşul“ casei nr. 373, Visag
— 1890.

Holzpfosten, Visag, Nr. 373, 1890.



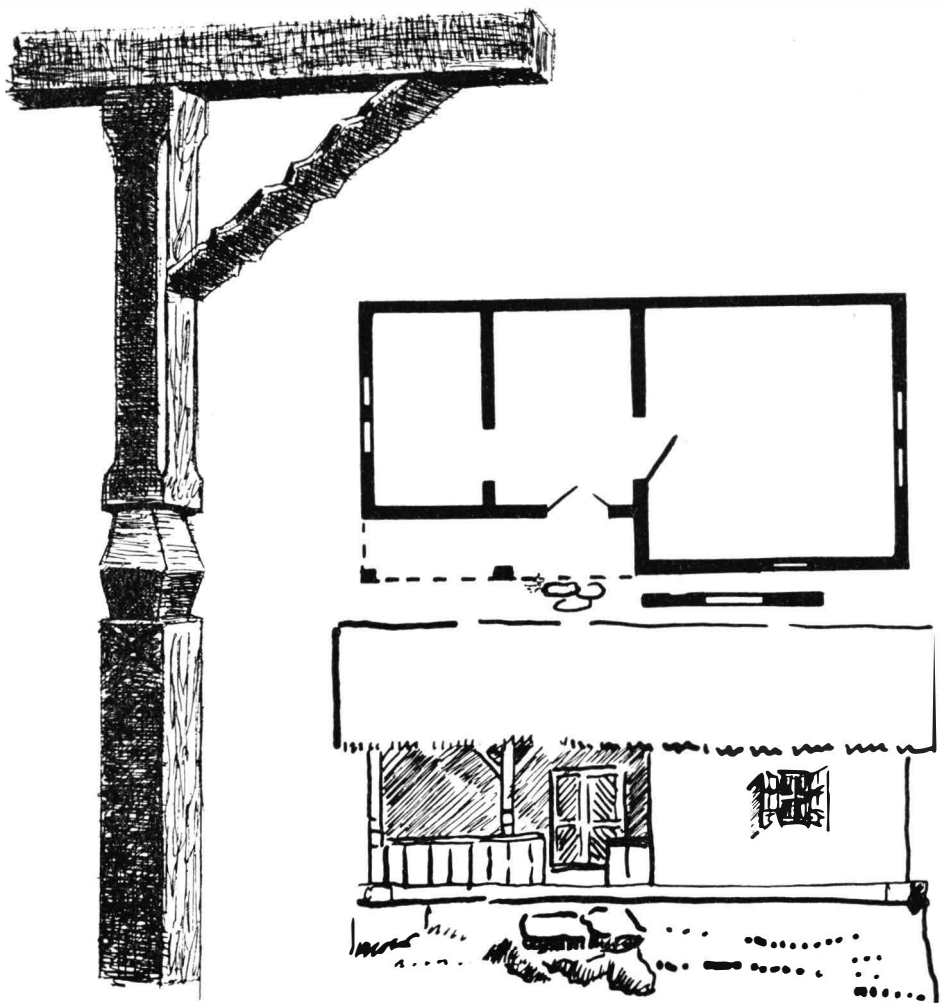
Stilp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 333,
Visag — 1900.

Holzpfosten, Visag, Nr. 333, 1900.



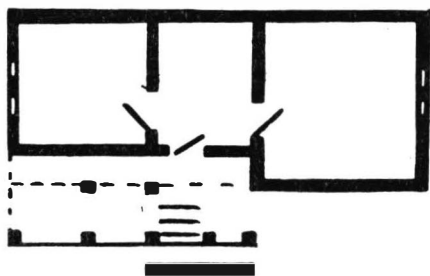
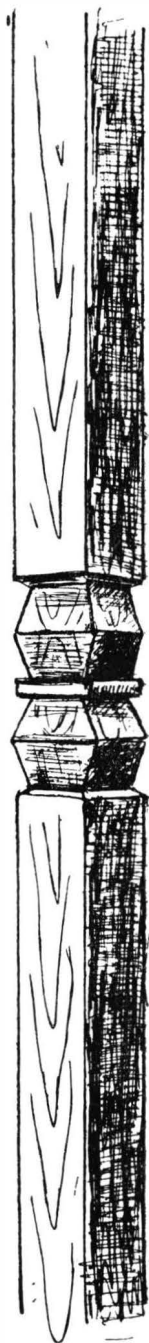
Stîlp de lemn la „tirnațul“ casei lui David Ion.
Visag, — sec. XIX.

Holzpfosten, Visag, Haus des David Ion, XIX.
Jhdt.



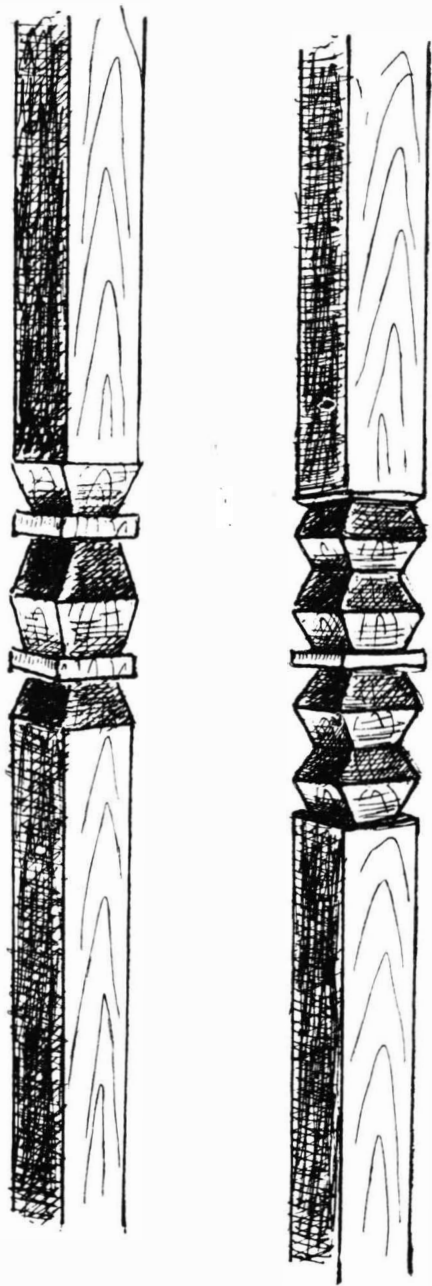
Stilp de lemn la „tirnațul“ casei lui Popovici Ion, Visag, —
sec. XIX.

Holzpfosten, Visag, Haus des Popovici Ion, XIX. Jhdt.



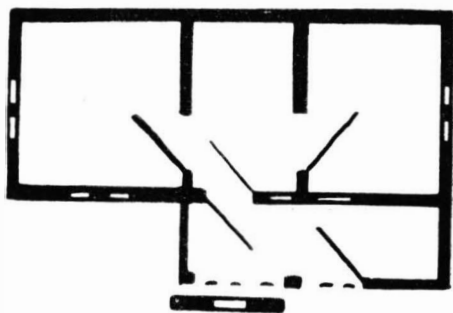
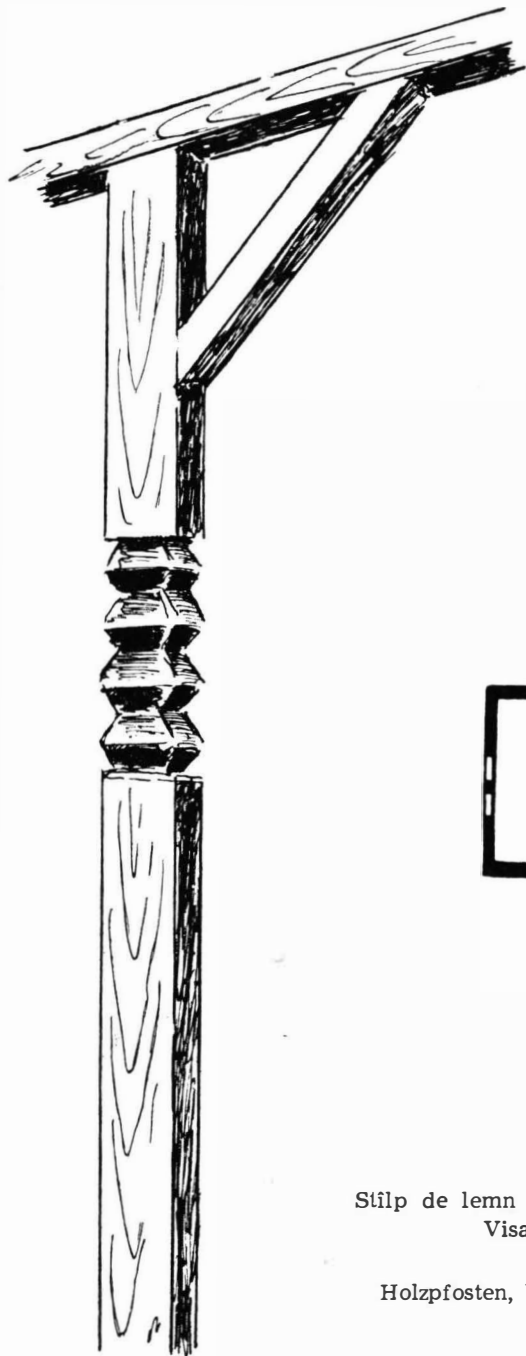
Stîlp de lemn la „tîrnațul“ casei
nr. 2, Visag.

Holzpfosten, Visag, Nr. 2.



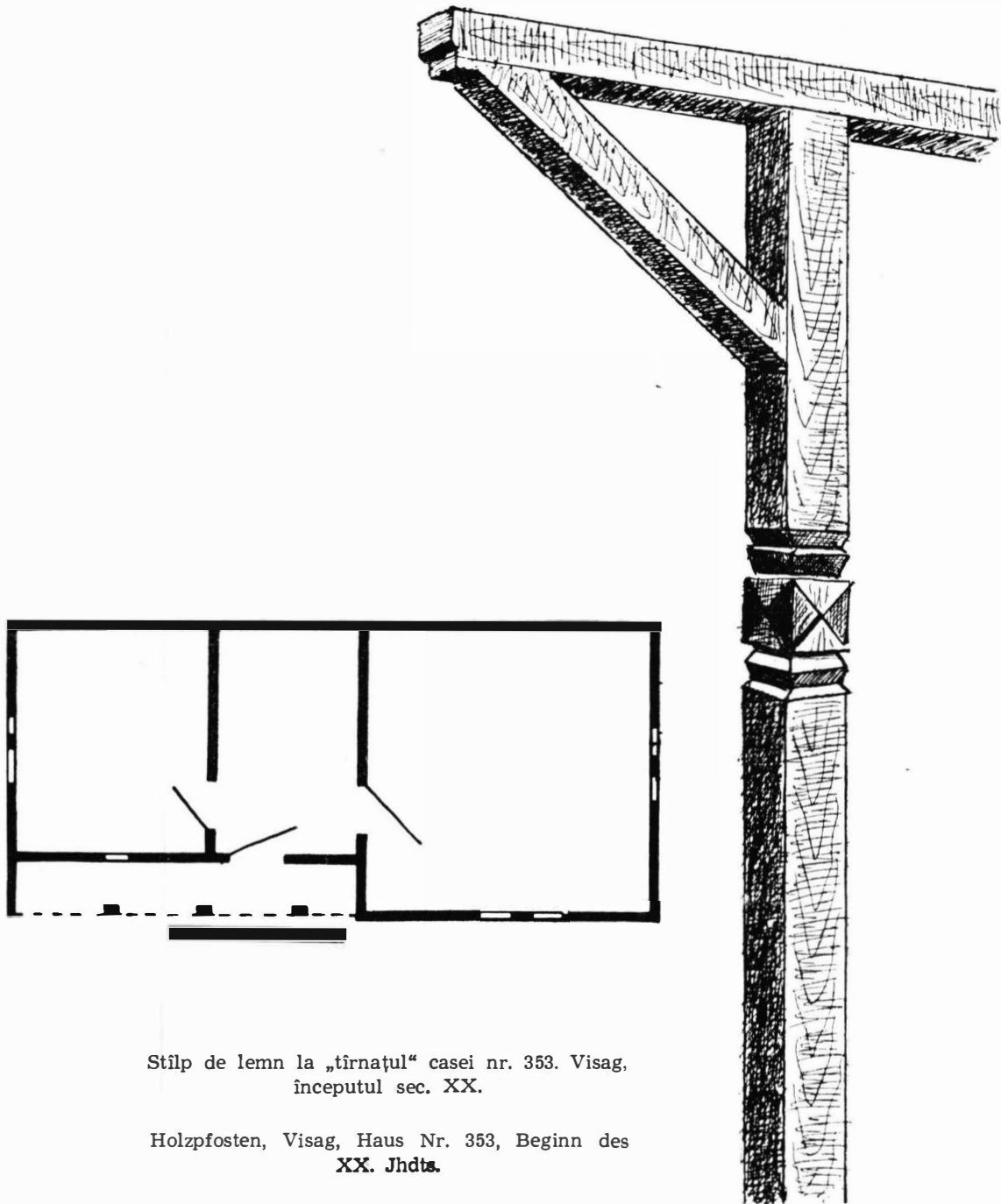
Stilpi de lemn la „tîrna-
țul” casei lui Mărșăvină
Nicolae Visag.

Holzpfosten, Visag, Haus
des Mărșărină Nicolae.



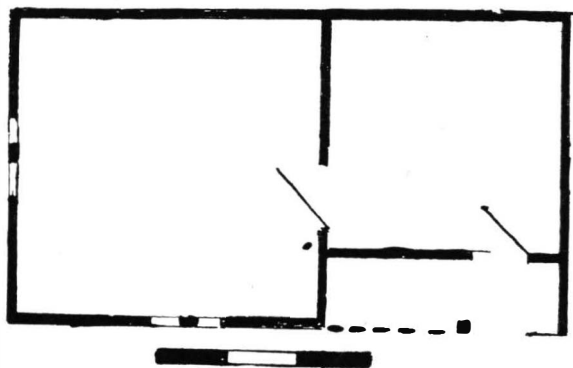
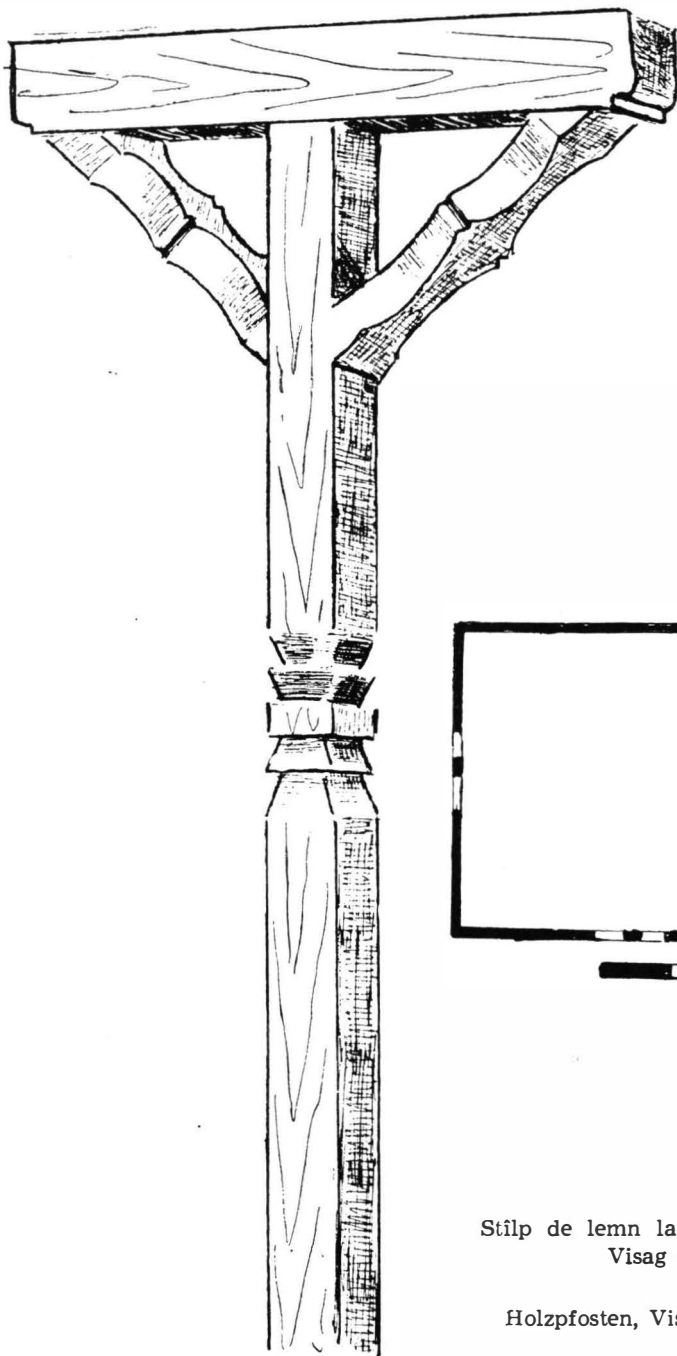
Stîlp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 392,
Visag — 1880—1890.

Holzpfosten, Visag, Nr. 392, 1880—1890.



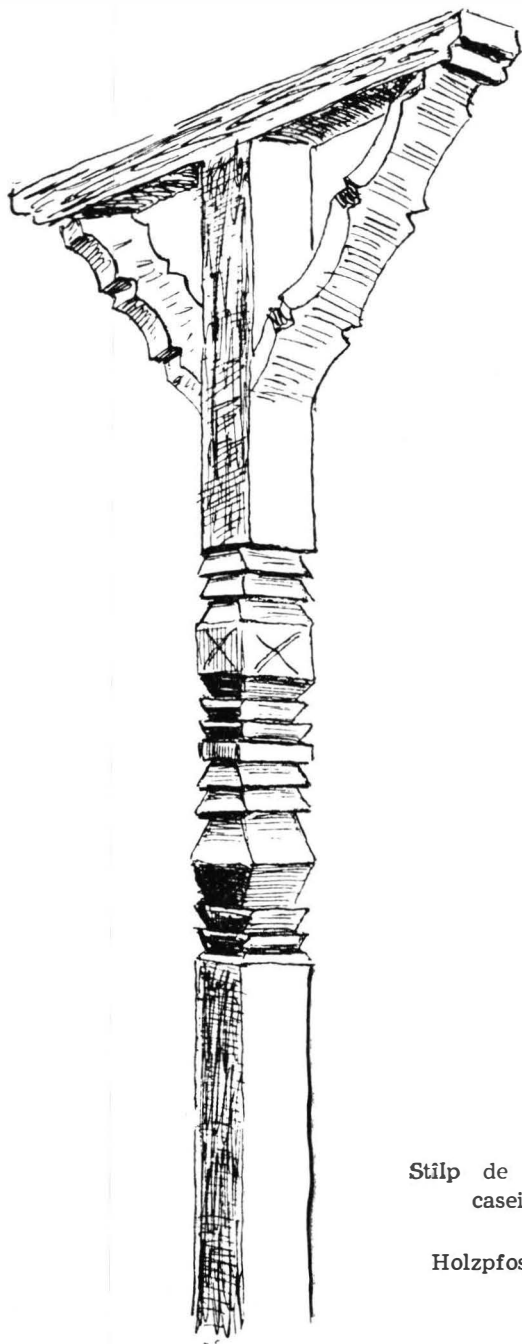
Stilp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 353. Visag,
începutul sec. XX.

Holzpfosten, Visag, Haus Nr. 353, Beginn des
XX. Jhdts.



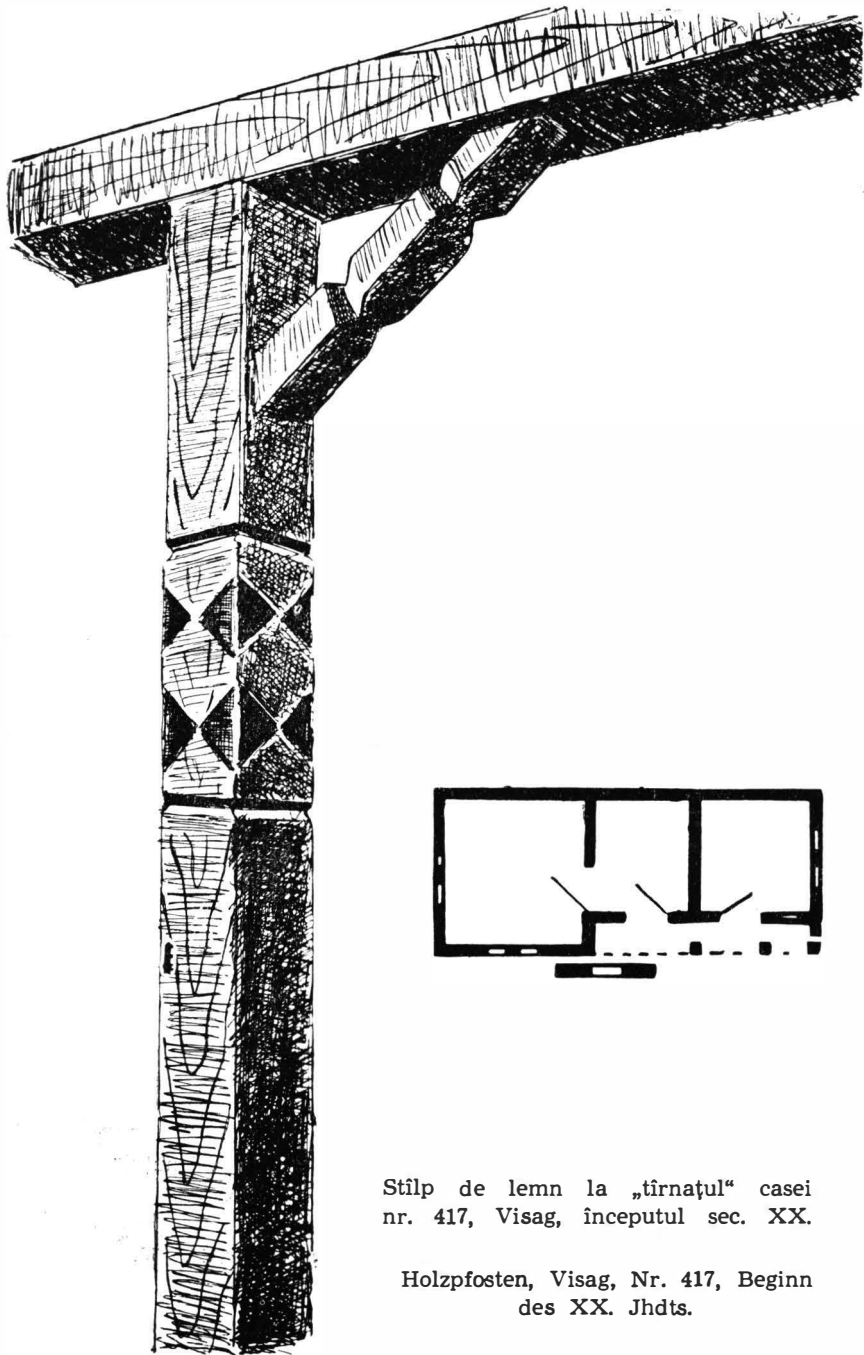
Stîlp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 368.
Visag — 1890—1900.

Holzpfosten, Visag, Nr. 368, 1890—1900.



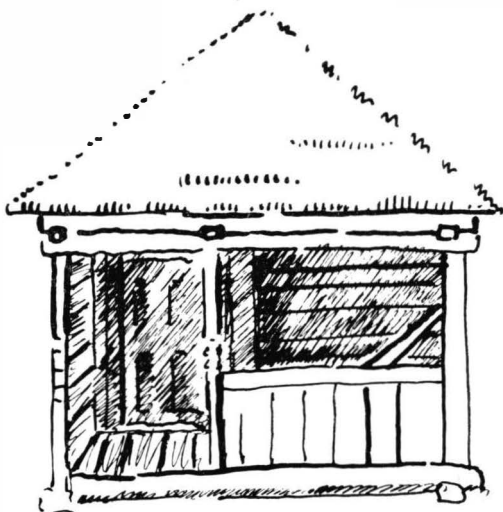
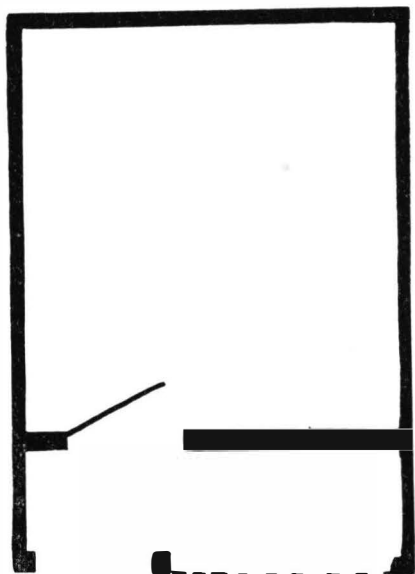
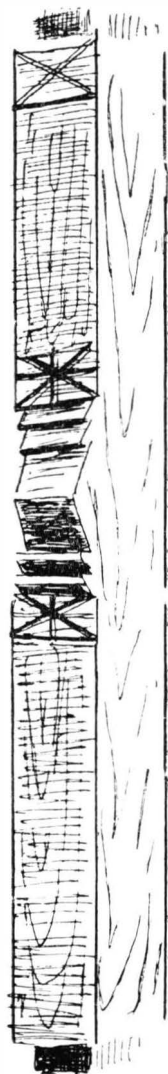
Stilp de lemn la „tîrnațul“
casei nr. 70, Visag.

Holzpfosten, Visag, Nr. 70.



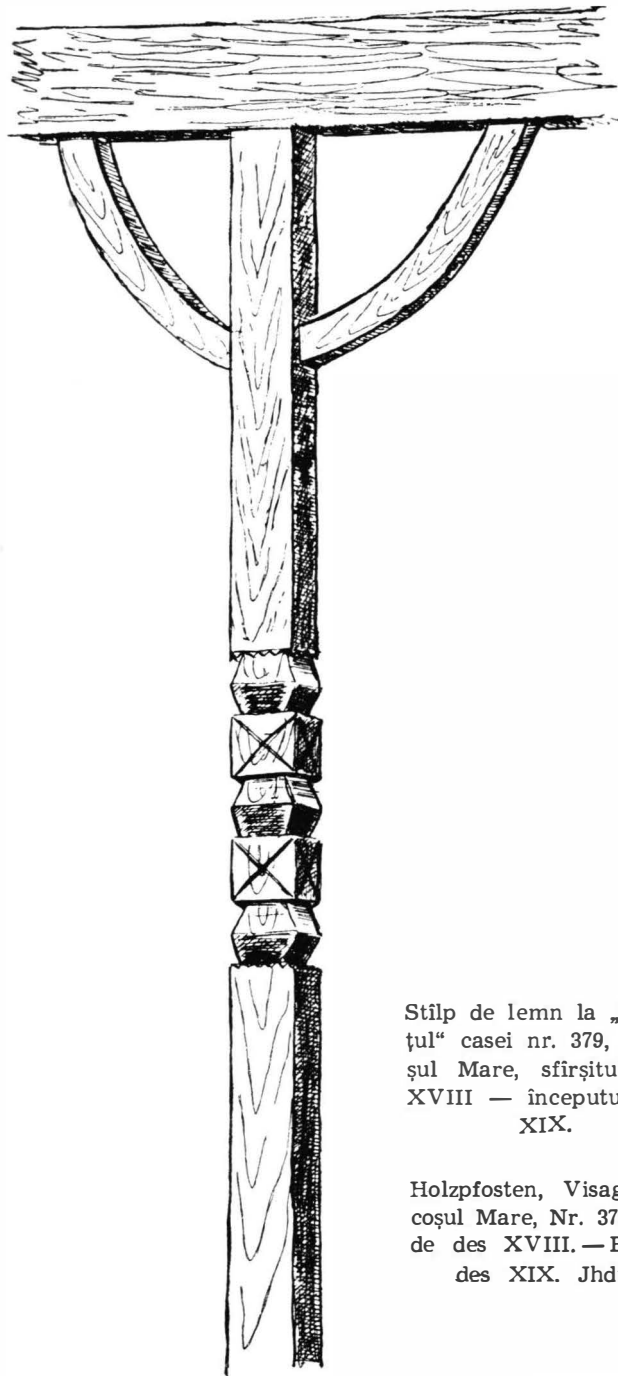
Stilp de lemn la „tirnaul“ casei
nr. 417, Visag, începutul sec. XX.

Holzpfosten, Visag, Nr. 417, Beginn
des XX. Jhdts.



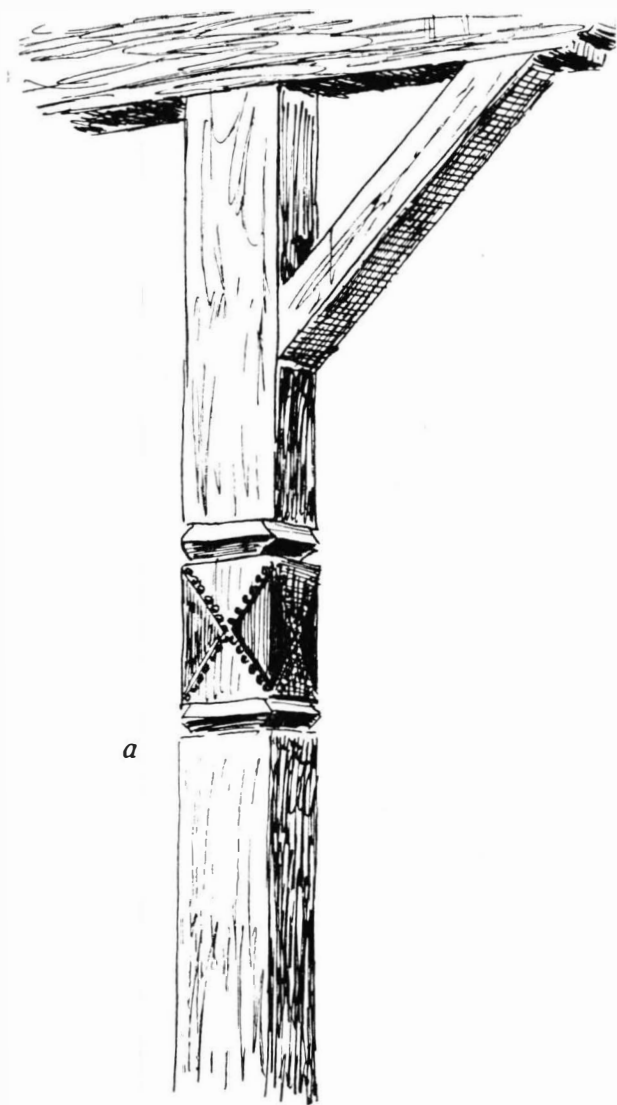
Stîlp de lemn la „tîrnațul“ „cletului“ lui Bălu Trăilă, Visag, sec. XIX.

Holzpfosten, Visag, Schuppen des Bălu Trăilă, XX. Jhd.



Stilp de lemn la „tirna-
țul“ casei nr. 379, Saco-
șul Mare, sfârșitul sec.
XVIII — începutul sec.
XIX.

Holzpfosten, Visag, Sa-
coșul Mare, Nr. 379, En-
de des XVIII. — Beginn
des XIX. Jhdts.



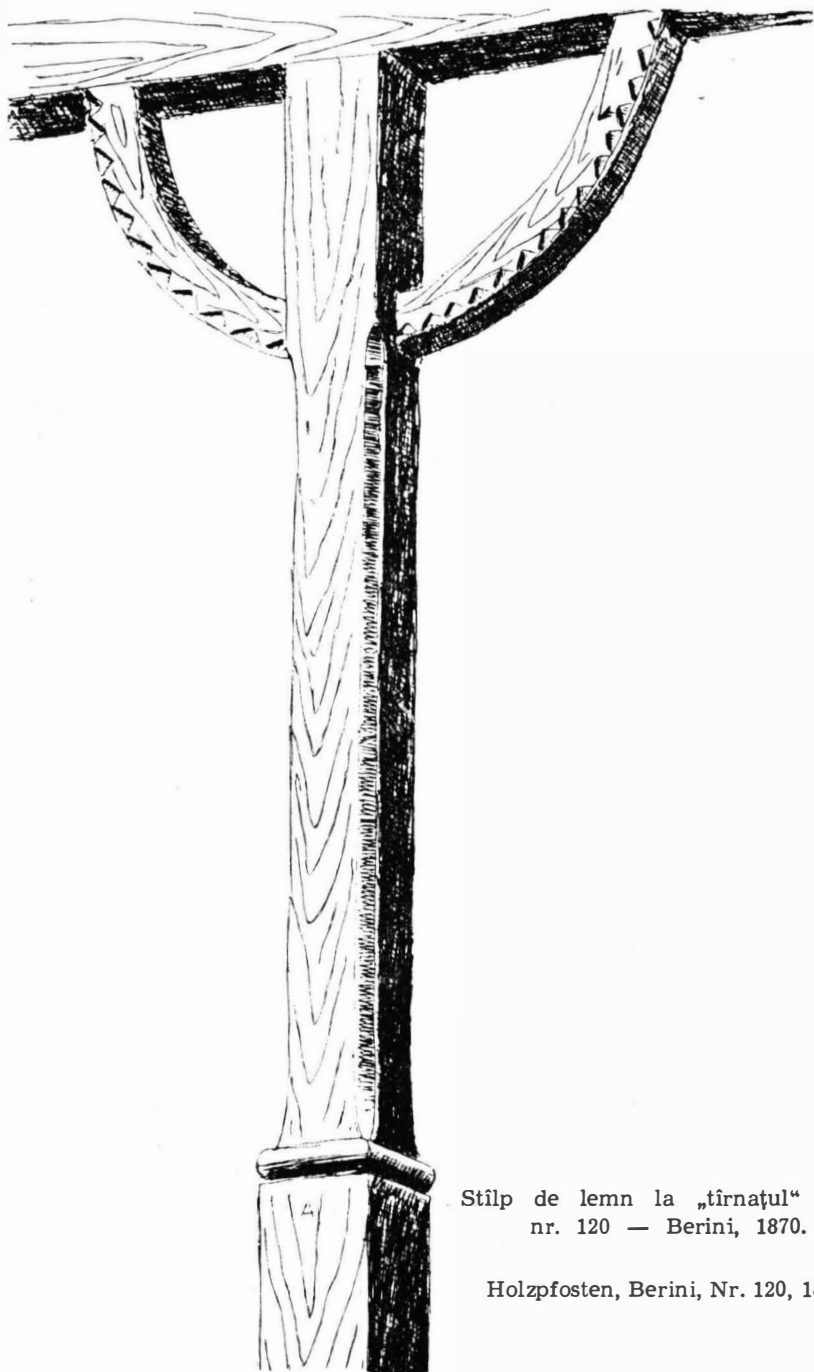
a



b

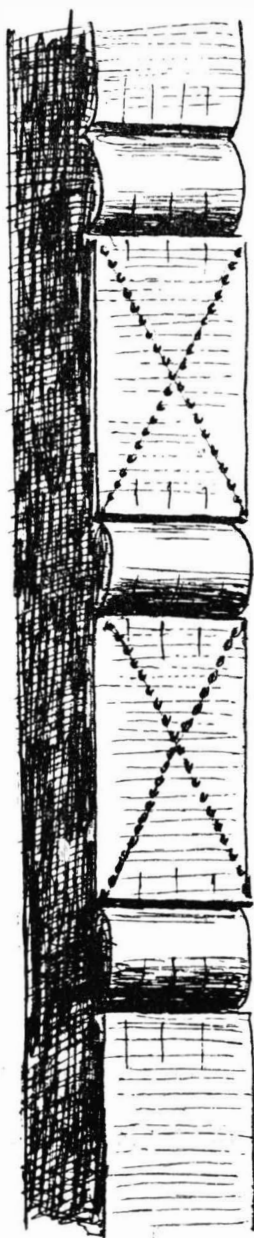
-a). Stîlp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 2-Sacoșul Mare-1929 ; b). Stîlp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 440 Sacoșul Mare.

a). Holzpfosten, Sacoșul Mare, Nr. 2, 1929 ; b). Holzpfosten, Sacoșul Mare, Nr. 440.



Stîlp de lemn la „tirnașul“ casei
nr. 120 — Berini, 1870.

Holzpfosten, Berini, Nr. 120, 1870.



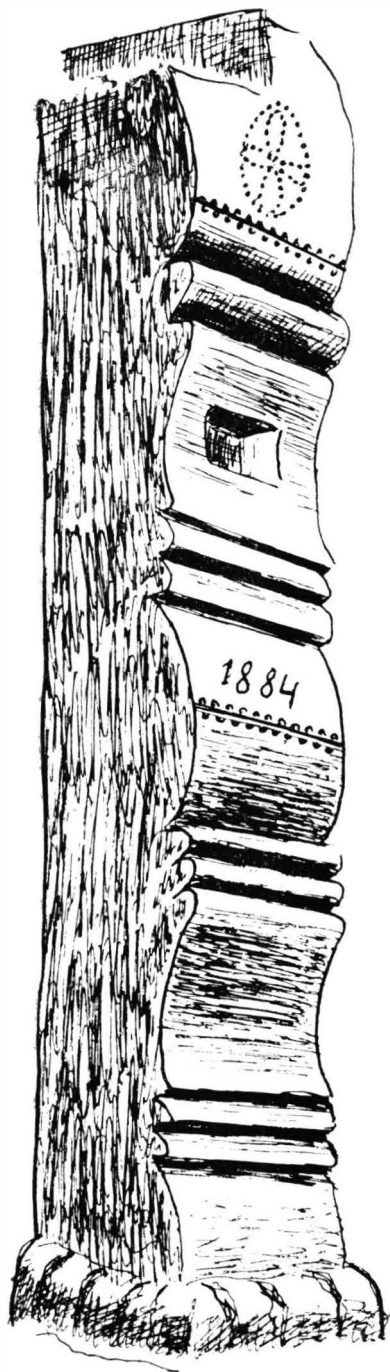
a



b

a) Stilp de poartă la casa nr. 177, Berini.
Türpfosten, Berini nr. 177. XX. Jahdt.

b) Stilp de lemn la „tîrnațul“ casei nr. 178, Berini, sfîrșitul sec. XIX.
Holzpfosten, Berini, Nr. 178. Ende des XIX. Jhdts.



Stîlp de poartă — Berini, 1884.

Türpfosten, Berini, 1884.



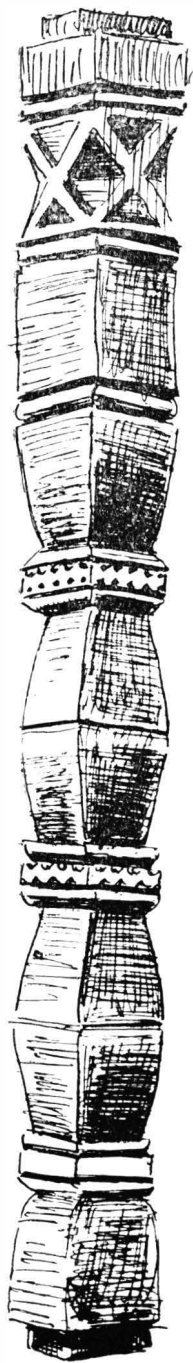
a



b

-a). Stilp de lemn la „tirna-
țul“ casei nr. Chevereșul Mare;
b). Stilp de lemn la „tirnațul“
casei nr. Berini- sfirșitul
sec. XIX.

a). Holzpfosten, Chevereșul
Mare, Nr.; b). Holzpfosten,
Berini, Nr. , Ende des XIX.
Jhdts.

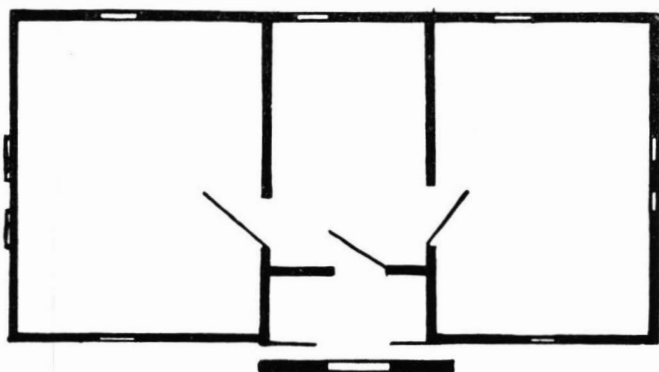
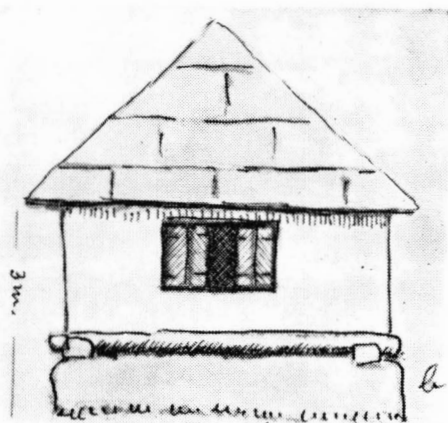
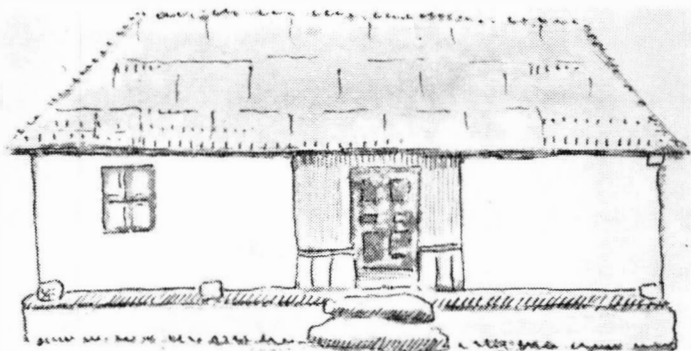


a



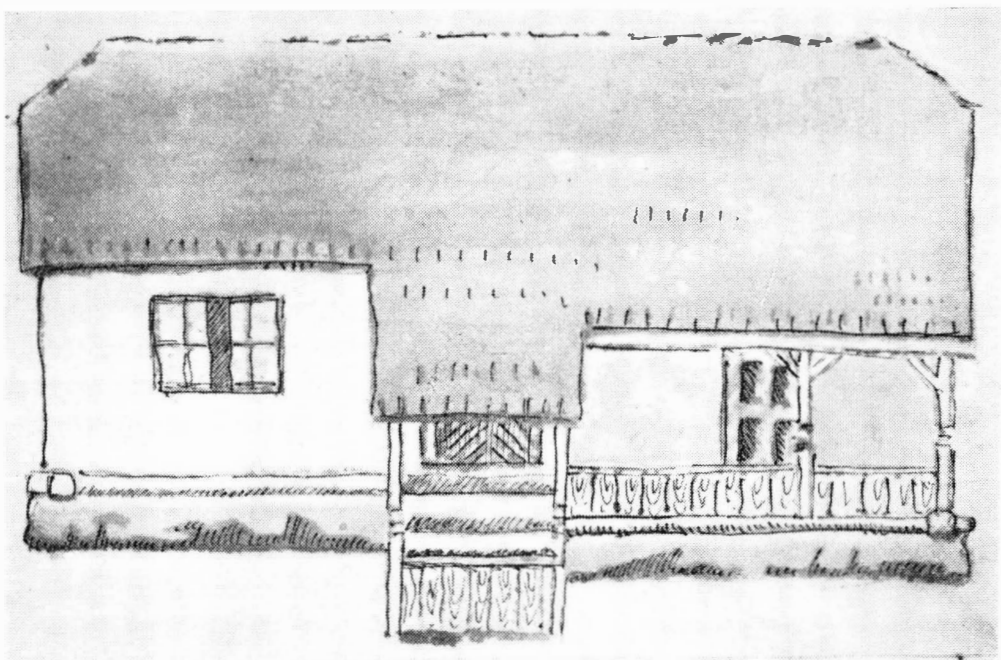
a). Stîlp de lemn la „tirnațul“ unei case din Dragșina, sfîrșitul sec. XIX ; b). Stîlp de la pridvorul bisericii de lemn din Iersig, sec. XVIII.

a). Holzpfosten. Dragșina, Ende des XIX. Jhdts ; b). Pfosten beim Eingang in die alte Holzkirche, Iersig, XVIII. Jhdts.



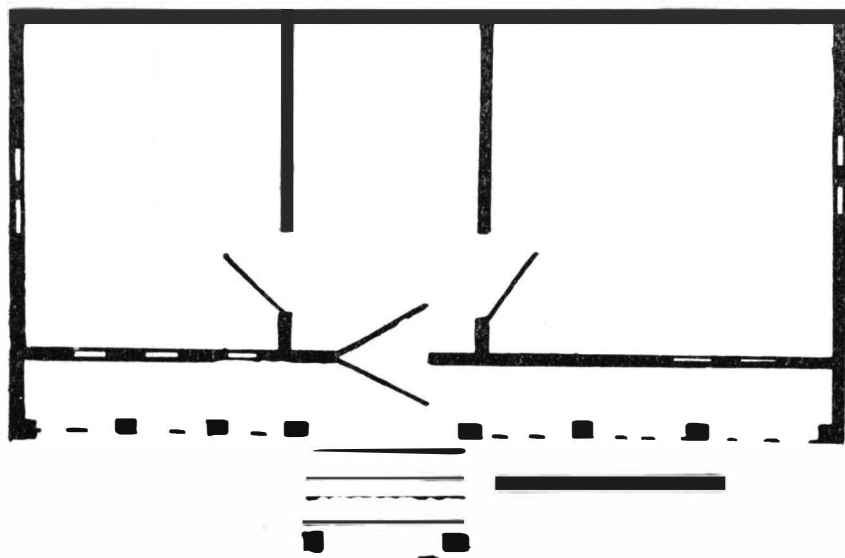
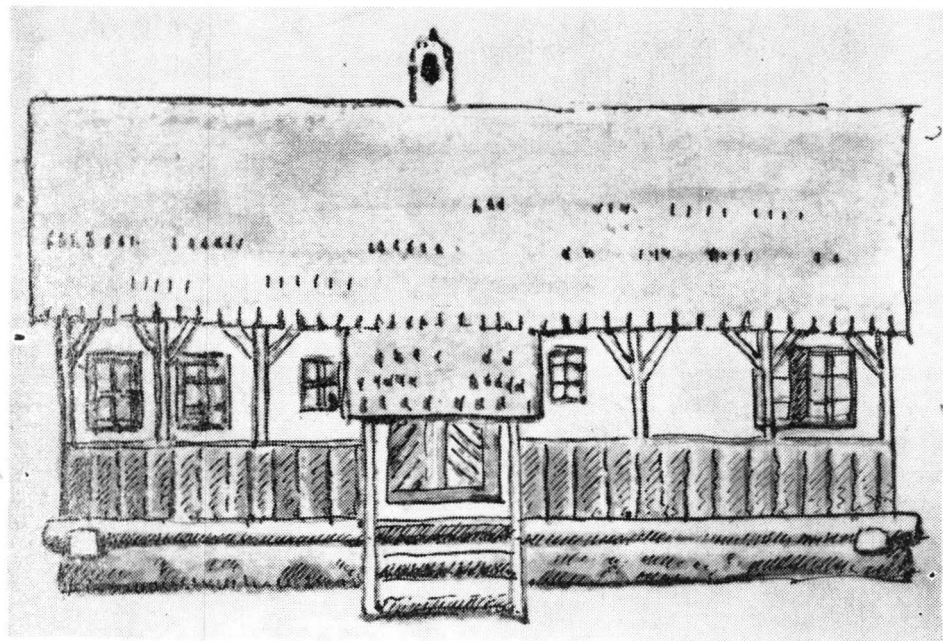
Casa lui Bonta Ion, Visag, a doua jumătate a
sec. XIX.

Haus des Banta Ion, Visag, 2-te Hälfte des XIX.
Jhdts.



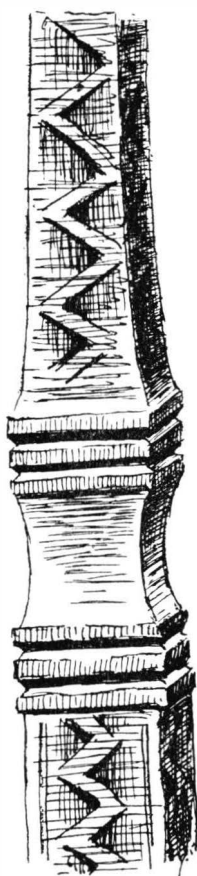
Casa lui Bălu Trăilă, Visag.

Haus des Belu Trăilă, Visag.



Casa lui Mărgineanțu Gh., Visag — 1890.

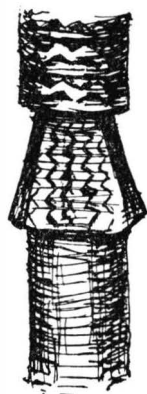
Haus des Mărgineanțu Gheorghe, Visag, 1890.



a



b



c

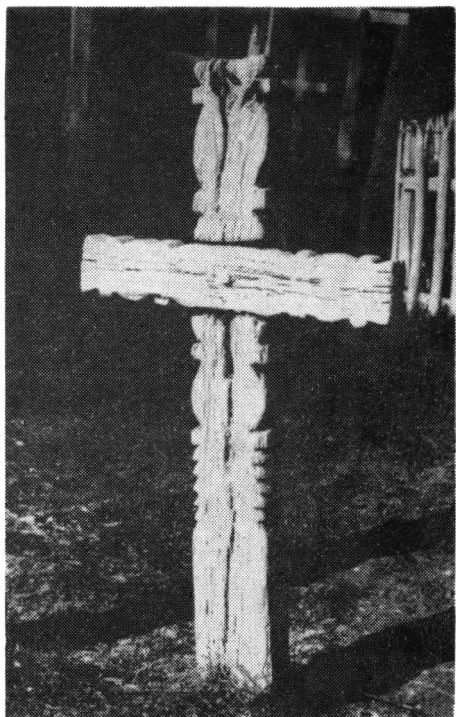


d

Ornamente de pe furci de tors.

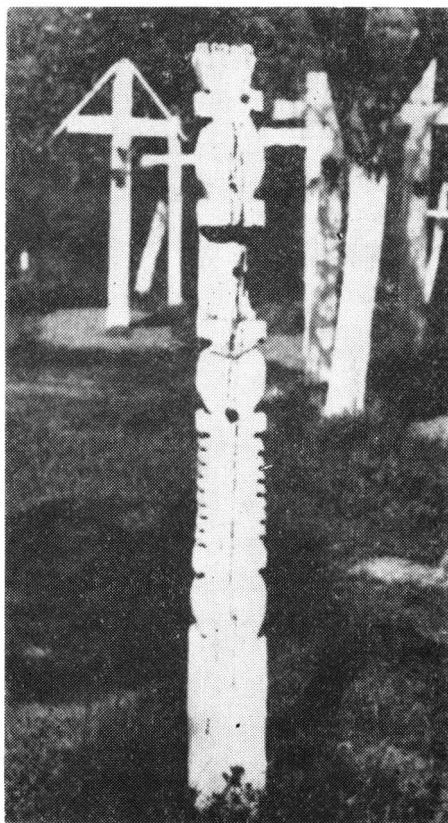
Spinnabelverzierung:

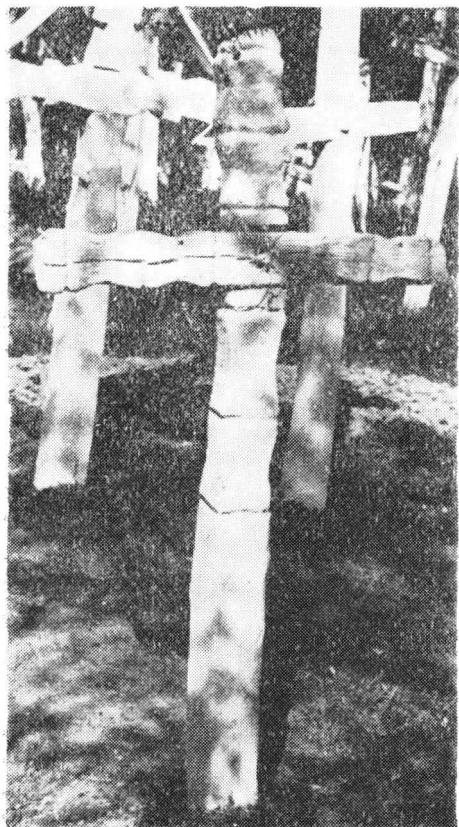
- a). Şiștarovăţ
- b) Buzad 1912.
- c) Buzad 1899.
- d) Buzad f.a.



Cruci de lemn din Visag

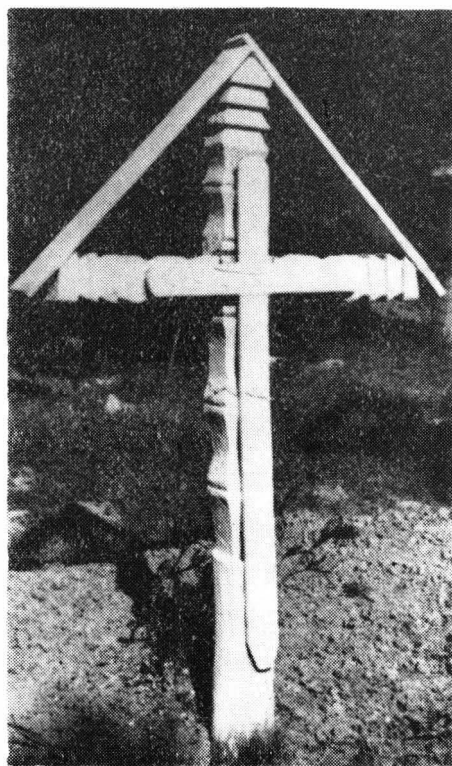
Holzkreuze aus Visag

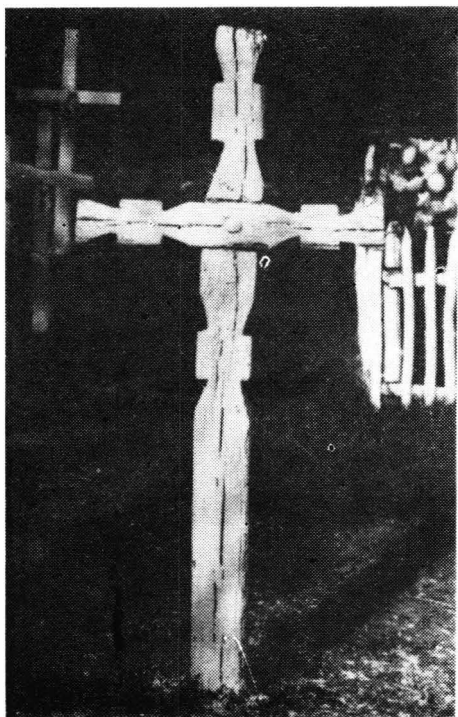




Cruci de lemn din Visag

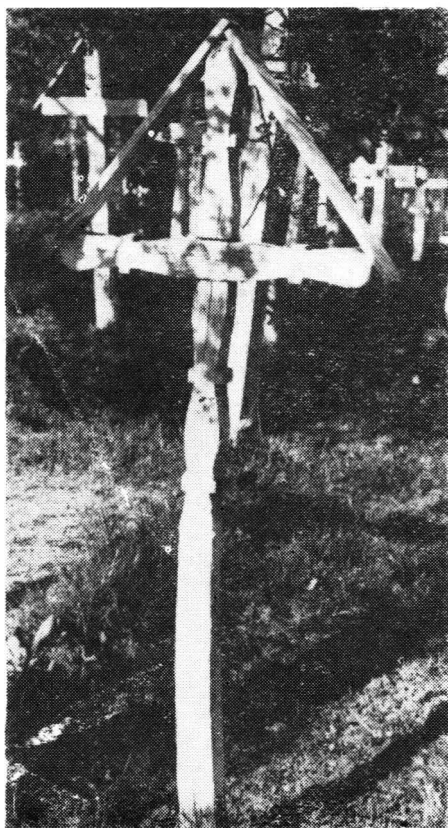
Holzkreuze aus Visag





Cruci de lemn din Visag

Holzkreuze aus Visag





Cruci de lemn din Visag

Holzkreuze aus Visag

